

T.C.

TOKAT GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

İKTİSAT ANABİLİM DALI

**COVID-19 SALGINININ TÜRKİYE VE ABD EKONOMİLERİNE
ETKİLERİNİN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Kadir GÖKÇEGÖZ

Prof. Dr. Osman DEMİR

TOKAT-2023

ETİK SÖZLEŞME

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü tez yazım kılavuzuna göre Prof. Dr. Osman DEMİR hazırlamış olduğum “Covid-19 Salgının Türkiye ve ABD Ekonomilerine Etkilerinin Karşılaştırmalı Analizi” adlı yüksek lisans tezinin bilimsel etik değerlere ve kurallara uygun, özgün bir çalışma olduğunu, aksinin tespit edilmesi halinde her türlü yasal yaptırımını kabul edeceğimi beyan ederim.

.../.../...

Kadir GÖKÇEGÖZ

TEŞEKKÜR

Bu çalışmanın yürütülmesinde emeğini esirgemeyen pek kıymetli danışmanın Prof. Dr. Osman DEMİR'e, lisansüstü eğitim hayatım boyunca dersler, çalışmalar ve sunumlar ile büyük katkıları olan hocalarıma, bana uygun çalışma ortamı hazırlayan ve ihtiyacım olan motivasyonu sağlayarak manevi desteğini eksik etmeyen annem Fatma GÖKÇEGÖZ ve babam Kemal GÖKÇEGÖZ'e, jüri üyelerim Doç. Dr. Türker ŞİMŞEK'e ve Doç. Dr. Yunus Emre BİROL'a, eğitim hayatımda desteğini gördüğüm Doç. Dr. M. Necati ÇOBAN'a teşekkürlerimi sunarım.

COVID-19 SALGINININ TÜRKİYE VE ABD EKONOMİLERİNE ETKİLERİNİN, KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

Kadir GÖKÇEGÖZ

Osman DEMİR

Yüksek Lisans, İktisat Anabilim Dalı

Şubat 2023, LXXIV, 74 sayfa

ÖZET

Covid-19 salgını Aralık 2019'da Çin'in Wuhan kentinde ortaya çıkmış, hızla tüm Dünya'ya yayılmış ve yaklaşık 6,9 milyon insanın ölümüne yol açmıştır. Salgından dolayı Türkiye'de yaklaşık 102.000, Amerika Birleşik Devletleri'nde yaklaşık 1.162.000 insan ölmüştür. Salgın hız kesmekle birlikte henüz bitmemiştir. Salgından dolayı insanların evlerinden dışarı çıkmaları kısıtlanmış, topluluk oluşturmaları yasaklanmış, maske takmak ve en az 1,5 metre sosyal mesafe kuralına uymak şart koşulmuştur. Bütün bunlar çalışma hayatında ve ekonomik göstergelerde yıkıcı etkilere yol açmıştır. Ülkeler salgının yıkıcı etkilerini minimize etmek için çeşitli tedbirler almışlardır. Çalışma salgının Türkiye ve ABD ekonomilerindeki yıkıcı etkilerini, alınan tedbirleri ve bu tedbirlerin ne ölçüde başarılı olduğunu karşılaştırmalı olarak ortaya koymayı amaçlamıştır. Bu çerçevede büyüme oranı, işsizlik oranı, dış ticaret, kamu açığı, enflasyon oranı, faiz oranı ve döviz kuru göstergeleri kullanılmıştır. Covid-19 salgını ülkelerin büyüme oranlarının azalmasına, işsizlik oranlarının özellikle ABD'de artmasına, ihracat ve ithalatta düşüşe, bütçe dengesinin bozulmasına ve her iki ülke için de dış borçlanmanın artmasına neden olmuştur. Her iki ülke için salgının yoğun hissedildiği dönemlerde reel efektif döviz kurlarının düşmesine, politika faiz oranlarında indirime gidilmesine ve enflasyonun artmasına neden olmuştur. Salgın yönetiminde Türkiye başarılı bir performans sergilemiştir. Zamanında alınan tedbirler, sağlık altyapısının güçlü olması en büyük etkindir. ABD ise salgın yönetiminde

Türkiye'ye kıyasla başarılı bir performans sergileyememiştir. Geç alınan tedbirler ve ABD vatandaşlarının sağlık hizmetlerinden yeterince yararlanamaması ve sağlık alanındaki yetersizlikler salgın yönetiminin başarısız olmasında etkili olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Covid-19 Salgını, Türkiye Ekonomisi, ABD Ekonomisi.

COMPARATIVE ANALYSIS OF THE EFFECTS OF THE COVID-19 ECONOMY ON TURKISH AND US ECONOMIES

Kadir GÖKÇEGÖZ

Osman DEMİR

Master's Thesis Degree, Economy Scientific

May 2023, LXXIV, 74 pages

ABSTRACT

The Covid-19 epidemic emerged in Wuhan, China in December 2019, spread rapidly all over the world and caused the death of approximately 6.9 million people. Due to the epidemic, approximately 102.000 people in Turkey and approximately 1.162.000 people in the United States died. Although the epidemic has slowed down, it is not over yet. Due to the epidemic, people were restricted from leaving their homes, forming a community was prohibited, wearing masks and complying with the social distance rule of at least 1.5 meters were required. All these have had devastating effects on working life and economic indicators. Countries have taken various measures to minimize the devastating effects of the epidemic. The study aimed to reveal the devastating effects of the epidemic in the economies of Türkiye and the USA, the measures taken and how successful these measures were. In this framework, growth rate, unemployment rate, foreign trade, public deficit, inflation rate, interest rate and real effective exchange rate indicators are used. The Covid-19 epidemic caused a decrease in the growth rates of countries, an increase in unemployment rates especially in the USA, a decrease in exports and imports, a deterioration in the budget balance and an increase in foreign borrowing for both countries. For both countries, it caused a decrease in real effective exchange rates, a reduction in policy interest rates, and an increase in inflation during the periods when the epidemic was felt intensely. Türkiye has shown a successful performance in the management of the epidemic. Timely

measures and a strong health infrastructure are the most important factors. The USA, on the other hand, could not show a successful performance in the epidemic management compared to Türkiye. The late measures, the inability of US citizens to not enough benefit from health services and the inadequacies in the field of health have effective in the failure of epidemic management.

Keywords: Covid-19 Epidemic, Türkiye Economy, USA Economy.

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK SAYFASI.....	i
TEŞEKKÜR	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT.....	iv
İÇİNDEKİLER	v
TABLolar LİSTESİ	viii
KISALTMALAR	ix
GİRİŞ	1
BÖLÜM 1: GEÇMİŞTE YAŞANAN BÜYÜK SALGINLAR	3
1.1. Justinian Vebası	3
1.2. Çiçek Hastalığı	5
1.3. Kara Ölüm	5
1.4. Kolera	9
1.5. Rus Gribi	10
1.6. İspanyol Gribi	11
1.7. AIDS	12
1.8. Hong Kong Gribi	13
1.9. Covid-19	13
1.9.1. Vaka Sayısı	15
1.9.2. İyileşen İnsan Sayısı ve Oranı	16
BÖLÜM 2: COVID-19’UN TÜRKİYE VE ABD EKONOMİLERİNE ETKİSİ ...	18

2.1. Büyüme Oranına Etkisi	19
2.2. İşsizlik Oranına Etkisi	24
2.3. Dış Ticarete Etkisi.....	29
2.4. Bütçe Dengesi, Kamu Borcu ve Dış Borçlara Etkisi	33
2.5. Döviz Kuruna Etkisi	36
2.6. Faiz Oranına Etkisi.....	38
2.7. Enflasyona Etkisi	43
BÖLÜM 3: COVID-19'A KARŞI ALINAN EKONOMİK TEDBİRLER	45
3.1. Parasal Tedbirler	46
3.1.1. Türkiye'nin Aldığı Parasal Tedbirler.....	46
3.1.2. ABD'nin Aldığı Parasal Tedbirleri.....	48
3.2. Mali Tedbirler	51
3.2.1. Türkiye'nin Aldığı Mali Tedbirler.....	51
3.2.2. ABD'nin Aldığı Mali Tedbirler	54
3.3. Kurumsal Tedbirler	56
3.4. Sağlık Tedbirleri	59
SONUÇ	62
KAYNAKÇA.....	65

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo No.....	Sayfa
Tablo 1. Covid-19 Salgını Vaka ve Ölüm İstatistikleri (12 Mayıs 2023).....	15
Tablo 2. Covid-19 Salgını İyileşme İstatistikleri (12 Mayıs 2023)	16
Tablo 3. Türkiye ve ABD'nin Büyüme Oranları, Çeyrek Dönem, %.....	24
Tablo 4. Türkiye ve ABD'nin İşsizlik Oranları, Aylık, %.....	26
Tablo 5. Türkiye ve ABD'nin İşsizlik Oranları, Çeyrek Dönem, %.....	28
Tablo 6. Türkiye ve ABD'nin Dış Ticareti	31
Tablo 7. Türkiye ve ABD'nin Bütçe Dengesi, 2019-2022	34
Tablo 8. Türkiye ve ABD'nin Dış Borçları, Milyar Dolar	35
Tablo 9. Türkiye ve ABD'nin Reel Efektif Kurları	37
Tablo 10. Türkiye ve ABD'nin Politika Faiz Oranları , %	40
Tablo 11. TÜFE Enflasyon Oranları, %.....	41

KISALTMALAR

ABD	Amerika Birleşik Devletleri
APİ	Açık Piyasa İşlemleri
CARES Act	Koronavisüs Yardım, Destek ve Ekonomik Güvenlik (Coronavirus Aid, Relief and Economic Security)
COVID-19	Coronavirus Disease 2019
CPMFF	Ticari Kâğıt Finansman Tesisi (Commercial Paper Funding Facility)
DİBS	Devlet İç Borçlanma Senetleri
DSÖ	Dünya Sağlık Örgütü
FED	Amerika Birleşik Devletleri Merkez Bankası (Federal Reserve)
FIMA	Yabancı ve Uluslararası Para Otoriteleri (Foreign and International Monetary Authorities)
FRED	Federal Rezerv Ekonomik Verileri (Federal Reserve Economic Data)
FOMC	Federal Açık Piyasa Komitesi (Federal Open Market Committee)
GSYH	Gayrisafi Yurtiçi Hasıla
HIV	İnsan İmmün Yetmezlik Virüsü (Human Immunodeficiency Virus)
KDV	Katma Değer Vergisi
KGF	Kredi Garanti Fonu
MMLF	Para Piyasası Yatırım Fonu Likidite Kredisi (Money Market Mutual Fund Liquidity Facility)
OECD	Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (Organisation for Economic Co-operation and Development)
ÖTV	Özel Tüketim Vergisi

PDCF	Piyasa Yapıcı Kredi Tesisi (Primary Dealer Credit Facility)
PPK	Para Politikası Kurulu
PPLF	Maaş Koruma Programı Likidite Tesisi (Paycheck Protection Program Liquidity Facility)
SARS	Severe Acute Respiratory Syndrome
SMCCF	İkincil Piyasa Kurumsal Kredi Tesisi (Secondary Market Corporate Credit Facility)
SGK	Sosyal Güvenlik Kurumu
TALF	Vadeli Varlığa Dayalı Menkul Kıymetler Kredisi (Term Asset-Backed Securities Loan Facility)
TCMB	Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu
USA	United States of America

GİRİŞ

Geçmişten günümüze kadar birçok salgın hastalık ortaya çıkmıştır. Salgın hastalıklar, ölümlere, ülkelerin nüfus oranlarının azalmasına, ekonomik faaliyetlerin bozulmasına, siyasi yapının ve sosyal yaşantının değişimi gibi pek çok unsuru olumsuz etkilemiştir. İnsanlık tarihi boyunca yaşanan bazı büyük salgın hastalıklar; Justinian Vebası, Kara Ölüm, Rus Gribi, İspanyol Gribi, AIDS, kolera, çiçek hastalığı, Hong Kong Gribi ve yakın zamanda meydana gelen ve hâlen devam eden Covid-19'dur.

Covid-19, günümüzde ilk olarak 2019 yılı Aralık ayı sonunda Çin'in Vuhan eyaletinde ortaya çıkmıştır ve çok kısa bir sürede tüm dünyaya yayılmıştır. Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından 13 Ocak 2020 tarihinde tanımlanan ve 11 Mart 2020'de küresel bir salgın olarak duyurmuştur. Türkiye'de ilk Covid-19 vakası 11 Mart 2020 tarihinde kaydedilmiştir. Covid-19 salgını, Çin'den sonra Tayland'a, Japonya'ya, Güney Kore'ye, ABD'ye ve kısa süre içerisinde tüm dünyaya yayılmıştır. Salgın ülkelerin sağlık, sosyal ve ekonomik alanlarında birçok etkiye sebep olmuştur. Salgın tüm Dünya'da üretim faaliyetlerinin aksamasına, ekonomik büyüme oranlarının düşmesine, işsizlik oranlarının artmasına, küresel ticaret hacminin daralmasına, küresel emtia fiyatlarının artmasına, kamu harcamalarının artmasına ve kamu gelirlerinin azalmasına yol açmıştır.

Ülkeler, salgın hastalığın olumsuz etkileriyle mücadele etmek için birçok tedbirler ve kısıtlamalar almışlardır. Ekonomik faaliyetlerin sürdürülebilmesi için ve salgın hastalığın etkilemiş olduğu sektörlerin yeniden faaliyetlerine devam edebilmesi için destek paketleri açıklamışlardır. Para, maliye ve kurumsal politikalarla salgının olumsuz yönde etkilediği ekonomilerini iyileştirmek için politikalar uygulamışlardır.

Çalışmanın amacı, salgının Türkiye ve ABD ekonomilerindeki yıkıcı etkilerini, alınan tedbirleri ve bu tedbirlerin ne ölçüde başarılı olduğunu karşılaştırmalı olarak ortaya koymaktır. Bu karşılaştırmalar büyüme oranı, işsizlik oranı, dış ticaret, kamu açığı, enflasyon oranı, faiz oranı ve reel efektif döviz kuru göstergeleri kapsamında yapılmıştır.

Üç bölümden oluşan çalışmanın birinci bölümünde, geçmişte yaşanan büyük salgınlar kısaca tanıtılacak ve günümüzde görülen Covid-19 salgınının yıkıcı etkileri üzerinde daha kapsamlı durulacaktır.

İkinci bölümde, salgının Türkiye ve ABD ekonomilerinin büyüme, işsizlik, dış ticaret, kamu açığı, kamu borcu, enflasyon, faiz ve döviz kuru verilerinde meydana getirdiği değişiklikler üzerinde durulacaktır.

Üçüncü bölümde Türkiye ve ABD'nin salgına karşı uyguladıkları para, maliye, kurumsal ve sağlık politikaları incelenecektir.

BÖLÜM 1: GEÇMİŞTE YAŞANAN BÜYÜK SALGINLAR

Salgın hastalıklar, insanların büyük topluluklar meydana getirmesinden ve yerleşik hayata geçmesinden itibaren görülmeye başlamıştır. Özellikle tıbbi bilgilerin ve sağlık imkanlarının kısıtlı olduğu dönemlerde ve ülkelerde salgınların yıkıcı etkisi daha büyük olmuştur. Büyük salgınlar büyük değişim ve dönüşümlere yol açabilmiştir.

Geçmişte yaşanmış büyük salgınların başında Justinian Vebası, Kara Ölüm, İspanyol Gribi, Rus Gribi, AIDS, kolera, çiçek hastalığı, Hong Kong Gribi ve etkisi halen devam eden Covid-19 gelmektedir. Bu salgınların her biri geniş coğrafyalara yayılmış, büyük sağlık sorunlarına, toplu ölümlere ve ağır ekonomik yıkıma yol açmışlardır.

Bu bölümde insanlık tarihini derinden etkileyen, toplumların siyasi, ekonomik ve sosyal yaşantılarında büyük değişikliklere yol açan salgın hastalıklar ele alınmıştır. 2019 yılı Aralık ayında Çin’de ortaya çıkan ve hala günümüzde devam eden Covid-19 salgını ve vaka sayıları incelenmiştir.

1.1. JUSTİNİAN VEBASI

Justinian Vebası 541–542 yıllarında meydana gelmiş, 750 yılına kadar salgın zaman zaman tekrarlamış, Bizans İmparatorluğu (Doğu Roma), Sasani İmparatorluğu ve Akdeniz’in liman şehirlerinde etkisi daha yüksek olmuştur (Floor, 2018, s.3). Justinian Vebası “*Yersinia pestis*” bakterisinin yol açtığı ilk salgın olarak tarihe geçmiştir (Russell: 1968: 174-184). Bu salgın, Bizans İmparatoru Justinian’ın hükümrانlığı (527-565) döneminde ortaya çıktığı ve Bizans’ı oldukça fazla etkilediği için onun adıyla anılmıştır.

Salgın hastalık Mısır’a ilk olarak Süveyş yakınındaki Pelusium Limanı’ndan Mısır’a girmiş ve oradan Mısır, Suriye, İran, Filistin, Anadolu ve Avrupa’ya yayılmıştır. Avrupa’da İrlanda, İngiltere ve İskandinavya’ya kadar ulaşmıştır. Salgın Bizans İmparatorluğu’nun zayıflamasına yol açmıştır. Balkanlar ve Yunanistan Slav göçlerine maruz kalmış, Lombardlar İtalya’yı istila etmiş ve Bizans’ın egemenliğindeki Kuzey Afrika’ya Berberiler yayılmıştır (Martin, 2011, s. 15).

O dönemde Mısır'daki büyük tahıl ambarlarından beslenen farelerin ve pirelerin sayısı artmış, salgın Mısır'dan gelen tahıl gemilerindeki hastalık taşıyan farelerle Mısır'dan tahıl ithal eden ülkelere yayılmıştır (Wade, 2010).

Salgın nedeniyle çiftçiler yeterince üretim yapamamışlar, İstanbul'da tahıl fiyatları artmıştır. Bizans, Vandallar ve Ostrogotlar ile yapılan savaşların ve Ayasofya kilisesinin inşasının maliyetlerini finanse etmeye çalıştığı zor koşullarda salgına yakalanmıştır. Salgın sebebiyle tarımsal üretim ve ticaret gerilemiş ve vergi gelirleri azalmış, çok sayıda insan ölmüştür. İmparator Justinian, insanların aniden vasiyetsiz ölmeleriyle ortaya çıkan miras davalarıyla başa çıkabilmek için yeni yasa çıkarmıştır (Cameron, 1993, s.111). Salgın sebebiyle hayatta kalamayacağı inancında olan insanlar, vefat ettikten sonra arazilerinin ve mallarının dışarıdan tanımadıkları kişilerin ellerine geçmesini istememişlerdir. Buna bağlı olarak salgın hastalık döneminde vasiyetname oluşturan kişilerin sayısında önemli artış yaşanmıştır.

Salgında kaç insanın öldüğüne dair kesin bilgi yoktur. Mordechai ve Eisenberg'e (2019: s. 46) göre salgında İstanbul'da günde 5.000 insan ölmüştür. Akdere'ye (2018) göre, salgından dolayı İstanbul'da ölen insan sayısı başlangıçta günde 5.000 olmuş zamanla 10.000'e kadar yükselmiş, toplamda tahminen 244.000 insan ölmüştür. Tikhomirov'a (1999, s. 12) göre, dünya genelinde salgından 100 milyon insan etkilenmiştir. Mordechai ve Eisenberg'e (2019, s. 46-48) göre, salgında ölen insan sayısı iddia edilenlerden daha az olmuştur.

Salgın Avrupa, Kuzey Afrika, Güney ve Orta Asya'da daha ağır hissedilmiştir, hastalık bu bölgelerde yaklaşık olarak nüfusun yarısını öldürmüştür. Salgın nedeniyle insanlar evlerinden dışarı çıkamamış, tüccarlar ve zanaatkarlar işyerlerini terk etmişler. Bütün bunların yanında doğudan gelen malların salgın sebebiyle İstanbul'a girememesi sonucu kıtlık yaşanmıştır. Salgın ilk olarak Akdeniz ve Ege kıyılarındaki yerleşim yerlerini etkilemiş, ardından karaların iç kısımlarına yayılmıştır. Hastalıktan ölen insanların cesetleri yakılmış, bazıları toplu mezarlara gömülmüş, bazıları denize atılmıştır (Akdere, 2018, s.343).

1.2. ÇİÇEK HASTALIĞI

Dünya tarihin en büyük nüfus felaketi olarak adlandırılan çiçek hastalığının ilk kez nerede ve hangi şartlarda görüldüğü kesin olarak tespit edilememiştir. (Unat, 2019, s. 299). İlk kez 340 yılında Çin’de tanımlaması yapılan hastalık Kore ve Japonya’ya yayılmıştır. 570 yılında Arabistan’da ortaya çıkan salgının çiçek olduğu düşünülmüştür. 1270 yılında tüm Avrupa’da ve Avrasya’nın kalabalık bölgelerinde, Akdeniz kıyılarında ve Afrika’da görülmüştür. 16. yüzyılda Amerika kıtasına gelmiştir ve dünya genelinde pek çok insanın ölümüne neden olmuştur.

Osmanlı belgelerinde “illet-i çiçek, maraz-ı çiçek, çiçek istilası” olarak adlandırılmıştır (Yıldız, 2014, s.24). “Variola” adlı virüsün neden olduğu baş ağrısı ve yüksek ateşle başlayan bu hastalık, vücutta irinli kabarcıkların dökülmesine neden olan bulaşıcı bir hastalıktır. 7-14 gün arasında kuluçka dönemi olan virüs, hastanın öksürüğü, tükürüğü, kullandığı kıyafet, yatak, çarşaf gibi eşyaları ve az da olsa teneffüs ettiği hava vasıtasıyla bulaşmıştır.

1.3. KARA ÖLÜM

Kara Ölüm, Uzak Doğu’da 1330’lu yıllarda iklimin değişmesi ile kuru ve sıcak rüzgârların pire, bakteri ve hayvanları Moğolların yerleşim alanından sürmesiyle, salgın Avrupa ve Asya’da yayılma fırsatı bulmuştur. Salgın pirelerle 1331 yılında Çin’e, Moğol orduları ve ticaret yolları ile 1346’da Ceneviz kenti Kefe’ye yayılmıştır. Hastalıktan kurtulmak için Kefe’den kaçanlar salgını Avrupa’ya taşımışlardır. Salgın 1347’nin sonlarında Akdeniz’den İtalya ve güney Fransa’ya, 1348’de kuzey Fransa ve güney İngiltere’ye yayılmıştır (Ziegler, 1972, s.33-34). Salgına “yersinia pestis” olarak isimlendirilen bakterinin sebep olduğu sanılmaktadır (Lyons ve Petrucelli, 1978, s. 337-351).

Salgının Kara Ölüm adını almasının, salgına sebep olan bakterinin deride mor ve siyah lekeler oluşturmamasından veya salgının yol açtığı yıkımın büyük olmasından kaynaklandığı tahmin edilmektedir (Ersoy, 1996, s. 84).

Salgının meydana geldiği zamanlarda temizlik erdem olarak görülüyor, dolayısıyla temizliğe önem verilmiyordu. Aziz Jerome, “İsa’nın kanından bir kez

yıkanmış olanların bir daha yıkanması gerekmez” diye düşünmüş ve hayatında yıkanmamıştır. O dönemlerde kaba yünlü kıyafetler kullanılıyor ve bu kıyafetler sık yıkanmıyordu. Yeterince giyecek bulamayan yoksul insanlar uyurken ısınmak için hayvanlar veya akrabalarla birlikte yatıyorlardı (Nikiforuk, 1991, s. 57-58). Evlerde su ve tuvalet yoktu. Herkes yemek yerken aynı tabağı ve kaşığı kullanıyordu. Hayvanlarla insanlar iç içe yaşıyorlardı (Atabek, 1977, s. 36). Ekonomik faaliyetler artan nüfusun besin ihtiyacını karşılamaya yönelik olarak tarıma dayalıydı. Tarımsal faaliyetlerin artması toplumun hastalık taşıyan unsurlarla etkileşimini artırmaktaydı. Bu sebeple Avrupa’nın tarımsal faaliyetleri yoğunlaştığı bölgelerinde hastalığın etkisi daha şiddetli olmuştur. Avrupa coğrafyasında iklim değişmeye başlamış ve bu iklimsel değişiklik sonucunda soğuma veya ters sera etkisiyle “Küçük Buzul Çağı” olarak isimlendirilen döneme girilmiş, 1348 yılında geçim krizi bütün kıtaya yayılmıştır (Flinn, 1987, s. 26).

Kentlerin düzensiz ve pis olması, uzun süren savaşlarla birlikte yaşanan kitle hareketleri, artan ticari faaliyetler salgının Avrupa’ya yayılmasında etkili olmuştur. Hastalıktan ölen insan sayısı oldukça çok olduğu için mezar kazıcı bulmak zorlamış, ölümler büyük çukurlara topluca defnedilmiştir (Nikiforuk, 1991, s. 77).

Avrupa’nın liman kentleri vebanın giriş kapısı olmuştur. Ahşap gemiler salgına yol açan mikrop için uygun ortam oluşturmıştır. Salgın nedeniyle seyahatler kısıtlanmış, gemiler Akdeniz sularında kendi haline terk edilmiş, bir kıyıdan diğerine sürüklenmiştir. İnsanlar ürünlerini hasat edememiş, hayvanlar bakımsız kalmıştır. Gökyüzünde akbaba ve kuzgun sürüleri artmış, gömülmemiş cesetleri yemek amacıyla Paris’in iç bölgelerine kadar gelen kurtlar, köpekler, kediler ve domuzlarla boğuşmuşlardır. Kadavralar yaşayanlara, yakında ölmüş, kokuşmuş ve çıplak, olacaklarını, iktidarın, zenginliğin ve şöhretin bir anlamı olmadığını hatırlatmıştır. İnsanlar, salgın ile ilgili fıkralar anlatan Budalalar Kumpanyasını izleyerek moral bulmaya çalışmışlardır. Bazı kasaba ve köylerde yaşayanların tamamı ölmüş, bazılarında çok az insan kalmıştır (Nikiforuk, 1991, s. 72). Salgının yol açtığı hızlı ve toplu ölümler, günlük yaşamın alışlagelmiş bir beklentisine dönüşmüştür (Ersoy, 1996, s. 83-84; Flinn, 1987, s. 28).

Avrupalıların büyük bir kısmı salgının çıkış nedeninin ilahî cezalandırma olarak kabul etmiş, Tanrı’nın insanların günahlarından dolayı Dünya’yı cezalandırdığına

inanmıştır. Salgını kilise yaygın ahlaksızlıktan, aristokratlar, köylülerin itaatsizliğinden dolayı Tanrı'nın gazabı olarak görmüşlerdir (Atabek, 1977, s. 36). Salgının sebebini yıldızlara bağlayanlar olduğu gibi, insanların günahlarından dolayı Tanrı'nın gönderdiği adil bir ceza olarak görenler de olmuştur (Huberman, 2010, s. 61).

14. yüzyılın başlarında meydana gelen büyük kıtlık Avrupa'da önemli nüfus kaybına yol açmışken, daha sonra ortaya çıkan salgının yol açtığı aşırı nüfus kaybı Avrupa'yı adeta çökertmiştir. 1347'den 1350'ye kadar, Avrupa'nın nüfusunun yaklaşık 1/3'ü ölmüştür. Salgın sonrası uzun süreli enflasyon dönemi yaşanmıştır. Enflasyonu önlemek amacıyla ücretleri düzenleyen İngiltere'de 1350 tarihli İşçi Nizamnamesi ve Fransa'da 1351 tarihli Kraliyet Emirnamesi yürürlüğe konmuştur (Pirenne, 2012, s. 216).

Kara Ölümün 1348-1351 yılları arasında 23.840.000 insanın ölümüne yol açtığı, İngiltere'de nüfusun üçte birinin, Fransa'da yarısının öldüğü tahmin edilmiştir. 1348-1350 yılları arasında İtalya'da nüfusun yaklaşık % 60'ının, Fransa'da Montpellier'de nüfusun %80'inin, Albi'de nüfusun yarıdan fazlasının öldüğü, Paris'te 50.000, Londra'da 100.000, Floransa'da 80.000 insanın hayatını kaybettiği tahmin edilmiştir. (Clark, 2009, s.35).

Marsilya'da bir ayda 56.000 insan ölmüştür. Şehir mezarlıkları bu kadar fazla ölüyü sığdıramamıştır. Birbiri üzerine biriken cesetlerden ortaya çıkan kötü koku, yetkilileri Marsilya sınırları dışında yeni mezarlıklar bulmaya zorlamıştır. Birçok şehirde ölümler için yeterince kabir kazılamadığı için kimi çukurlara defnedilen ceset sayısı 15.000'i bulmuştur. Nüfusu korumak amacıyla, 1348'de Venedik'e dışarıdan göç edenlere vatandaşlık sağlanmıştır. Köln şehrinde 21.000 kişinin ölmesinin ardından nüfusu artırmak amacıyla 4000 düğün yapılmıştır (Braudel, 1993, s. 54). 1330 yılında nüfusu 120.000 olan Floransa şehrinin nüfusu salgınlardan dolayı 1427 yılında 37.000'e düşmüştür. Salgından dolayı yeterli tarımsal faaliyet yapılamamış, ortaya çıkan kıtlık ölüm oranlarının artmasında etkili olmuştur. Avrupa 13. yüzyıldaki nüfusuna ancak 16. yüzyılda ulaşabilmiştir (Nikiforuk, 1991, s. 77).

Afrika'daki durum da Avrupa'dakine benzer olmuştur. Salgından önce 500.000 olan Kahire'nin nüfusu salgından sonra 200.000'e, salgından önce 80.000 olan Şam'ın

nüfusu salgından sonra 50.000'e düşmüştü. Günlük hayat unutulmuş, halk sürekli salgından ölenlerin cenaze işleriyle meşgul olmuştur. Yeterli kefen malzemesi bulunamamış, mezar kazıcılar aşırı yüksek fiyatlar talep etmişlerdir. İmam ve müezzinlerin neredeyse tamamının ölmesiyle camiler kapanmaya başlamıştır (Dunn, 2005, s. 272).

Kara Veba, kişilerin ve toplumsal hayatın dışında iktisadi ve siyasi alanda birçok etki yaratmıştır. Bu salgın, Ortaçağ'daki toplumların yaşamını her yönden değiştirmiştir. Yıkılan ilk kurum feodalizm olmuştur. Köylerde yaşayanların toplu ölümleri emek arzının azalmasına yol açmıştır. Ücretlerin aşırı artmasından dolayı toprak sahipleri daha önce ömür boyu emeğine sahip oldukları işçilere topraklarını kiraya vermişlerdir (Huberman, 1976, s. 65-67, 86-87).

Azalan nüfusun etkisiyle Avrupalı tüccarlar dünyanın başka yerlerinden iş gücü arayışına girmişlerdir. İş gücünde oluşan feodal bağımlılık yıkılarak işçilerin pazarlık yapar konuma gelmesiyle emek piyasası oluşmuştur. Örnek olarak Brandenburg'da işçilerin maaşları o kadar artmıştır ki haftada iki gün çalışmak geçinebilmek için yeterli olmuştur. Hollanda'nın bazı kasabalarında ise tekstil işçilerinin sayısının çok az olması nedeniyle işçiler, çalışma saatlerini kendileri belirlemişlerdir (Nikiforuk, 1991, s. 79). Salgından dolayı kilise güven kaybetmiş, aile fertlerinin ölmesiyle birlikte aile yapısı zarar görmüştür (Kohn, 2008, s.103).

Salgın doğal dengede de değişikliğe yol açmıştır. Avrupa'nın tahrip edilmiş ormanları toparlanmaya başlamıştır. Salgın öncesi Avrupa'da bazı ormanlar tahrip edilmiş, bazı bölgelerde çölleşme başlamıştır. Buna mani olmak amacıyla 1300'lü yıllarda ağaç kesmek ölümle cezalandırılır hale gelmiştir. Salgın ormanlık alanların tekrar çoğalmasına, toprak dinlendiği için verimliliğin artmasına yol açmıştır (Flinn, 1987, s. 25).

Salgının kötü yüzünü gösterdiği yerlerden biri Floransa olmuştur. Floransa'da fabrikalar ve mağazalar kapanmış, sağlık hizmetleri fiyatları başta olmak üzere tüm fiyatlar aşırı yükselmiştir (Kohn, 2008: s. 126). Nüfusun önemli bir kısmının ölmesi toplam talebi azaltarak fiyatlardaki aşırı artışın sürmesine mani olmuştur (Clark, 2009, s. 34).

Bazı tarihçilere göre, Kara Ölüm, Orta Çağın sonunu getirmiş ve modern çağın başlamasında etkili olmuştur. Salgın toplumsal yapının Avrupa’da tekrar düzenlenmesine, işçi/kiracı ve köylü/toprak sahibi gibi tarafların ve sermaye/emek ilişkisinin yeniden yapılanmasına yol açmıştır (Kohn, 2008, s.32).

1.4. KOLERA

19. yüzyılın en ölümcül hastalığı olan koleraya “vibrio cholerae” diye adlandırılan bakterinin bağırsakta oluşturduğu enfeksiyonunun yol açtığı kabul edilmiştir. Hint Okyanusu civarında ve Asya’da 1817 tarihinde görülen bu hastalık hızla tüm dünyaya yayılmıştır. 1817’de Japonya, 1826’da Moskova, 1831 Berlin, Paris ve Londra’da görülmüştür. 1881’de Osmanlı Devleti’nde görülmeye başlanmıştır (Ayar, 2007, s. 30-32).

Kolera Hindistan’da İlkçağlardan beri yerleşik bir hastalık olarak bilinmesiyle birlikte, farklı ülkelerde ve farklı tarihlerde ortaya çıkmış ve farklı isimlerle adlandırıldığı için koleranın geçmişi hakkındaki araştırmalar için güçlük oluşturmuştur (Barua, 1992, s. 1, 2). Koleranın Hindistan’da ortaya çıkmasının en önemli nedenlerinden biri insanların kutsal kabul ettikleri Ganj Nehri’nde yıkanmaları olarak görülmüştür. Başka bir neden ise iklim şartlarına bağlı olarak sıcak havanın etkisiyle bakterilerin kolayca üremesi olabileceği ifade edilmiştir (Yaşayanlar, 2015, s. 6).

Farklı aralıklarla 1817’den 1923 yılına kadar altı büyük kolera salgını yaşanmıştır (Pollitzer, 1954, s. 421-461). Hindistan’da ortaya çıkıp Avrupa’ya ve dünyaya yayılan kolera salgını 1834 ve 1845 yılları arasında etkisini göstermiştir. Ancak Avrupa’da 1912 yılına kadar salgın sebebiyle 11 milyon insanın hayatını kaybettiği tahmin edilmiştir (Turna, 2011, s.8).

Çeşitli zamanlarda altı salgınının ortaya çıkması ülkelerin ekonomilerini olumsuz etkilemiştir. Cesetlerle ilgilenen ve mezar kazıcıların gelirleri artarken, farklı işlerde çalışan kişilerin ve esnafların günden güne gelirleri azalmıştır (Beyhan, 2008, s. 913). Osmanlı Devleti’nde İstanbul’da kolera salgının yaşandığı tarihlerde insan ölümlerinin artmasına bağlı olarak vergi gelirlerinde azalma yaşanmıştır (BOA, 1813).

1.5. RUS GRİBİ

19. yüzyıl boyunca üç büyük grip salgını yaşanmıştır. Bunlardan birincisi 1830-1831 yıllarında yaşanmış, ikincisi 1883 yılında ve üçüncüsü 1889-1890 yıllarında yaşanmıştır. Üç salgın içerisinde en dikkat çekici olan 1889 ve 1890 yıllarında yaşanan salgındır. Bu salgın Rusya üzerinden Avrupa'ya yayıldığı için “Rus Gribi” olarak adlandırılmıştır.

18. yüzyılın sonlarına doğru nüfusun hızlı artması, ulaşım araçlarındaki yenilikler ve kentleşmenin artması gribe neden olan mikropların daha geniş alanlara yayılmasında etkili olmuştur. 19. yüzyılda insanların hayatlarında son derece önemli değişiklikler yaşanmasına rağmen şehirlerde yaşayanların sağlık ve temizlik gibi hizmetlerden yeterince faydalanamamaları sonucu mikrop ve bakteriler geniş alanlara yayılabilmektedir (Harrison, 2004, s. 110).

Rus Gribinin ilk ortaya çıktığı yere dair farklı görüşler vardır. Birinci görüşe göre, Çin’de 1888 yılında gerçekleşen sel felaketinden sonra grip salgını yaşanarak 1889 yılındaki salgının oluşmasına yol açmıştır. İkinci görüşe göre, Kanada’nın Athabasca şehrinde yaşandığı ile ilgili görüştür. Üçüncü görüşe göre, Grönland bölgesinde yaşayanlar içerisinde bir gribin buradan başka bölgelere yayıldığı ile ilgilidir. Dördüncü ve son görüşe göre salgın kış mevsiminin çok sert olduğu Sibiry’a da ortaya çıkmıştır. Bu salgının Sibiry’a da başlayıp diğer alanlara yayılmış olma olasılığı daha ağır basmaktadır. 1889 Salgını ile ilgili ilk vakalar 1889 yılının Ekim ayında St. Petersburg’ta görülmüştür. İlerleyen zamanlarda salgın Rusya’dan demir yolu aracılığıyla Avrupa kıtasına hızlı bir şekilde yayılmıştır (Erkoreka, 2009, s. 191). Salgının Avrupa’da 270 bin ila 360 bin arasında can kaybına yol açtığı tahmin edilmiştir (Dehner, 2012, s.57).

Salgın Afrika ve Amerika kıtalarına kadar yayılmıştır. Afrika’ya yayılmasının Hristiyan Misyonerler vasıtasıyla olduğu görüşüne atfen salgın beyaz adamın hastalığı (white man’s disease) diye nitelendirilmiştir. 19. yüzyılda sağlık alanındaki ilerlemeler ve toplum sağlığına verilen öneme bağlı olarak bu salgın öncekilere kıyasla daha iyi gözlemlenebilmiştir. (Crosby, 200, s.809).

1.6. İSPANYOL GRİBİ

İnfluenza A Grubu içerisinde yer alan bu grip salgınının literatürdeki karşılığının “İspanyol Gribi” olarak yer almasının sebebi, bu grip salgınının ilk defa İspanya’da ortaya çıkması, salgınının yaşandığı ülkeler içerisinde sadece İspanya’da bilgi akışının şeffaf olması ve İspanya’da ölüm oranının yüksek olmasıdır (Türk Toraks Derneği, 2020). İspanyol Gribi, I. Dünya Savaşı yıllarında meydana gelmiş, İspanya kendisinde salgın olduğu gerekçesiyle I. Dünya Savaşına katılmamış, aslında savaşan ülkeler de salgına maruz kaldıkları halde kendilerini zayıf göstermemek için bunu gizlemişlerdir. Salgından ölen insan sayısı Savaşta ölenden fazla olmuş ve salgın Savaşın sona ermesinde etkili olmuştur.

İspanyol Gribine neden olan H1N1 virüsünün domuzlarda da görülen ve ölüme yol açan virüs olduğu ifade edilmiştir (Taubenberger, 2000, s. 241). Yaklaşık 50 milyon insanın yaşamını yitirdiği salgın üç dalga halinde oluşmuştur. 1918 Mart–Ağustos dönemindeki olağan gribe benzeyen, hafif belirtili ilk dalga, 1918 Eylül–Aralık dönemindeki yüksek ölüm oranlı ikinci dalga ve 1919 Ocak–Mayıs dönemindeki artçı üçüncü dalga yaşanmıştır (Temel ve Ertin, 2020, s. 66).

Salgın neredeyse bütün dünyaya yayılmış, virüsün bulaştığı insanlar arasında Britanya Başbakanı Llyoyd George, Amerikan Başkanı Woodrow Wilson, Alman Şansölyesi Max Von Baden, Büyük Fransa Başbakanı Georges Clemenceau da yer almıştır (Crosby, 1977, s. 9).

Gribin Osmanlı Devleti’ne nasıl bulaşmış olabileceği hususunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Yerli ve yabancı birçok tüccarı barındıran ve savaşın yıkıcı etkileri dolayısıyla salgına karşı oldukça savunmasız kalan İstanbul üzerinden bulaşmış olabileceği düşünülmüştür. İngiliz veya Rus orduları aracılığıyla bulaştırılmış olabileceği yönünde görüşler de vardır (Yolun ve Kopar, 2015, s. 1100).

Salgın hastalıklar çoğunlukla çocukları, yaşlıları ve düşük bağışıklık sistemine sahip olan kişileri etkilerken İspanyol gribi, daha çok sağlıklı gençleri ve bağışıklık sistemi dayanıklı olan kişileri etkilemiştir. Dünyada salgın öncesi beklenen ortalama yaşam süresi yaklaşık 60 iken salgından sonra bu rakam 50’ye düşmüştür (Roser, 2020, s.2).

Kara Ölüm gibi İspanyol Gribi de uzun süreli ekonomik, sosyal ve kültürel alanda değişiklikler meydana getirmiştir. Toplumsal yapı bozulmuş ve sosyal güven kaybolmuştur. Sosyal korumaya ihtiyaç duyan insan sayısı artmıştır. Kamusal hizmetler yeterince sunulamamıştır. Geleneksel sosyal destek ağları çökmüştür (Aassve vd., 2020, s. 661). Toplumda yer alan eşitsizlik salgın nedeniyle daha çok artmış ve devletin sosyal destek programlarına talep artmıştır. Batı toplumlarında bugün mevcut olan refah seviyesi yüksek devletlerin temelinde İspanyol Gribi sebebiyle sosyal koruma talebinin artması etkili olmuştur (Melican, 2018).

Salgının iktisadi sonuçlarını belirlemek üzere İsveç'te gerçekleştirilen bir araştırmada yoksulluğun %11 arttığı ve sermaye gelirlerinin %5-6 düştüğü belirlenmiş, ekonomik performans ile salgın arasında bağlantı olduğu belirtilmiştir (AEGON, 2020). Salgın ABD'de gelir kaybına, ekonomisi tarım ağırlıklı olan Hindistan'da tarımsal üretimde sırasıyla %8 ve %3,3 düşüşe yol açmıştır (Bell ve Lewis, 2005, s. 16).

1.7. AIDS

AIDS, HIV (İnsan Bağışıklık Yetmezliği Virüsü) etkeni sebebiyle bireyin bağışıklık sisteminin bozulmasına sebep olan bulaşıcı bir hastalıktır. HIV bağışıklık sistemi içerisine oldukça yavaş bir şekilde girerek vücudun enfeksiyonlara karşı direnç göstermesini ortadan kaldırır, insanları mikroplara karşı savunmasız bırakarak ölüme neden olur. Hastalığın bulaşması genellikle cinsel yolla olur. Günümüzde halen görülmekte olan küresel bir hastalıktır (Cohen vd., 2008, s. 1244). 1981'de edinilmiş vakalar bildirilmesinden itibaren tahmini 25 milyon insan AIDS nedeniyle yaşamını yitirmiş ve 65 milyon enfeksiyon tespit edilmiştir (Cohen vd., 2008, s.1244).

Her ülkede AIDS'in farklı ekonomik etkileri ortaya çıkmış ve özellikle Afrika ülkelerini daha derinden etkilemiştir. Salgın nitelikli iş gücü kaybına ve sağlık harcamalarında artışa yol açmıştır. 1990 ve 2017 yılları arasında, sağlık için kalkınma yardımı %394 oranında artarken, 2017 yılında 37,4 milyar dolarlık kalkınma yardımı yapılmıştır. 2000-2015 döneminde dünyada AIDS için 562,6 milyar dolar harcanmış, bunun %57,6'sını devletler karşılamıştır. Dünya çapında AIDS harcamaları 2013 yılında 49,7 milyar düzeyine ulaşmış, 2015 yılında 48,9 milyar dolar olmuştur. Bunun 9,3

milyar doları AIDS'i önlemeye, 27,3 milyar doları tedavi ve bakıma ayrılmıştır (Dielman, 2018, s. 1799).

1.8. HONG KONG GRİBİ

Bir milyon insanın hayatını kaybetmesine neden olan bu salgın birden çok virüsün birleşerek orijinalinden farklı bir virüs meydana getirmesi sonucu oluşmuştur. Salgının Hong Kong'da ortaya çıkmasından dolayı bu isimle anılmıştır. Genellikle 65 yaş üstü ve yaşlı insanları etkileyen bu hastalığın belirtileri dört beş gün içerisinde ortaya çıkmıştır. Hong Kong nüfusunun yaklaşık %15'i bu hastalıktan etkilenmiştir (Viboud vd, 2006, s.24).

Hong Kong'da Temmuz 1968'de görülen salgın, Eylül ayında Avrupa'ya ve Amerika'ya, 1969 yılında Japonya ve Afrika'ya yayılmıştır. Amerika'ya yayılmasının ardından bir ay sonra, salgının aşısı bulunmuştur. Salgının ardından 1970 ve 1972 yıllarında yeniden ortaya çıkmıştır (Aslan, 2020, s.37; Temel, 2015, s. 18).

1.9. COVID-19

Covid-19 ilk olarak Aralık 2019'da Çin'in Hubei eyaletinin yönetim merkezi Wuhan'da ortaya çıkmıştır. Gelişim nedenleri henüz bilinmeyen, aşı ve tedavi yöntemlerine yanıt vermeyen bir zatürre olarak belirlenmesi üzerine SARS-CoV-2 şeklinde isimlendirilen bu hastalığa yeni bir koronavirüsün sebep olduğu tespit edilmiştir. Bu hastalık kısa sürede Asya-Pasifik ülkeleri, Avrupa, Kuzey Amerika ve bütün dünyaya yayılmıştır. Bunun üzerine Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ), 11 Mart 2020'de hastalığı "salgın" olarak ilan etmiştir (McKibbin ve Fernando, 2020, s.1).

Salgının tipik belirtileri; kuru öksürük, yüksek ateş ve yorgunluktur. Bu belirtilerin genelde hastalığın beşinci gününde oluştuğu, belirtilerin şiddetinin ve süresinin kişiden kişiye değişebildiği gözlemlenmiştir. Salgının daha seyrek olarak görülen belirtileri ise; burun tıkanıklığı, baş ağrısı, genel ağrı, koku ve tat alma duyularında his kaybı, vücutta kızarıklık, ishal, parmaklardaki renklerin değişmesi şeklinde olmuştur (WHO, 2020).

Salgının genellikle hapşırma, öksürme veya konuşma sırasında ortaya çıkan küçük damlacıklar aracılığıyla bulaştığı tespit edilmiştir. Bu damlacıklar hava yoluyla uzak mesafelere taşınamazlar ve uzun süre havada asılı kalamazlar. Bireyler, hasta kişinin dışarı attığı damlacıkları solumaları sonucunda hastalık kaparlar. Bu nedenle en az bir metre sosyal mesafe kuralı çıkartılmıştır. Bununla beraber bu damlacıklar, masa, kapı kolu ve benzeri yerlere elle temas yoluyla bulaşabilmektedir. Hastalık belirtisi gösteren ya da göstermeyen hasta kişilerin hapşırma ve öksürme yoluyla ortaya attıkları damlacıkların yapıştığı yüzeylere dokunulması neticesinde virüs, göz mukozası, ağız ve burun yoluyla vücuda girerek çoğalmaktadır. Bireylerin ne kadar taşıyıcı durumda olduklarına dair net bir veri bulunmamakla beraber; herhangi bir belirtisi olmayan bireylerin de virüsü yaydığı gözlemlenmiştir. (WHO, 2020; T.C. Sağlık Bakanlığı, 2020).

2020 yılı Mart ayında küresel çapta vaka sayılara artış gösterirken, salgına sebep olan virüsün çıkış bölgesi olan Çin’de uygulanan sıkı tedbirler sayesinde virüsün yayılım hızında yavaşlama görülmüştür. Dünyanın tüm bölgelerinde olduğu gibi Türkiye’de de Covid-19 vakaları 11 Mart’ta tespit edilmesiyle birlikte Mart ayı sonuna kadar dört binin üzerinde Covid-19 vakası belirlenmiş ve ölüm sayısı yüzün üzerinde gerçekleşmiştir.

Koronavirüsün yayılmasını engellemek amacıyla birçok ülke sert tedbirler almış, sosyal ve ekonomik yaşam büyük ölçüde durma noktasına gelmiştir. Salgının meydana gelmesinin ardından hızla bütün dünyada sosyal yaşam, eğitim faaliyetleri, çalışma şekli, ticaret, ulaşım gibi pek çok alanları etkilemesiyle birlikte asıl etki sağlık sektöründe görülmüştür. Avrupa’daki birçok ülkede sağlık sektörü çökmüş, bunun yanında devletler, sosyal ve ekonomik faaliyetlerin sürdürülmesini sağlamak konusunda güçlük yaşamıştır (OECD, 2020).

1.9.1. Vaka Sayısı Ve Ölüm Oranları

Yeni bir solunum hastalığı olan Covid-19, Dünya Sağlık Örgütü tarafından küresel salgın olarak ilan edilen bu salgın hastalık, oldukça hızlı bir şekilde tüm dünyaya yayılarak milyonlarca insanın hayatını kaybetmesine neden olmuştur. 12 Mayıs 2023 tarihindeki Worldometer tarafından ulaşılan gerçek zamanlı vaka sayıları Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1’deki veriler incelendiğinde, 12 Mayıs 2023 tarihinde en çok vaka sayısı 101 milyon 263 bin 635 ile ABD’de görülmüştür. Bu vaka sayıları ile ABD salgının merkez ülkesi haline gelmiştir. Vaka sayısında ABD’yi Hindistan, Fransa, Almanya, Brezilya, İtalya ve İngiltere takip etmiştir. Dünya genelindeki toplam vaka sayısı 653 milyon 378 bin 660 olmuştur.

Tablo 1’deki ölüm sayısı incelendiğinde, en fazla ölüm ABD’de olmuştur. Dünyadaki toplam 6.873.356 insan ölümünün yaklaşık %17’si ABD’de gerçekleşmiştir ($1.162.662/6.873.356 = 0,1691$). ABD’den sonra en çok insan Brezilya, Hindistan, Rusya ve İngiltere’de ölmüştür. Dünya genelinde salgından gerçekleşen ölüm sayısı 12 Mayıs 2023 tarihinde 6 milyon 873 bin 356 olmuştur. Vaka sayısı ve ölüm sayısı daha net bir şekilde incelenmesi için ülkelerin ölüm oranlarının incelenmesinde yarar vardır. Dünya’da ölüm oranı en yüksek olan ülke Brezilya, bu ülkeden sonra Rusya, Hindistan, Çin ve ABD olmuştur.

Tablo 1: Covid-19 Salgını Vaka ve Ölüm İstatistikleri (12 Mayıs 2023)

Ülkeler	Vaka Sayısı	Ölen Sayısı	Ölüm Oranı %	Ölen / Milyon Nüfus
ABD	106.787.016	1.162.662	1,08	3.473
HİNDİSTAN	44.976.599	531.736	1,18	378
BREZİLYA	37.511.921	702.116	1,87	3.260
RUSYA	22.889.242	398.630	1,81	2.734
İNGİLTERE	24.569.895	223.396	0,82	3.261
FRANSA	40.029.701	166.862	0,90	2.544
İSPANYA	13.845.825	120.964	0,87	2.589

İTALYA	25.809.208	189.904	0,73	3.151
TÜRKİYE	17.232.066	102.174	0,59	1.194
ALMANYA	38.415.659	173.628	0,45	2.070
ÇİN	503.302	5.272	1,04	4
DÜNYA	688.115.265	6.873.356	0,99	882

Kaynak: Worldometer, 2023.

Vaka sayısının ABD’de bu denli yüksek olmasının sebebi salgına karşı alınan önlemlerde geç kalınması ve önlemlerin yetersiz kalması olabilir. Ölüm oranı incelendiğinde ise, salgının merkezi Brezilya’dır. Bunun sebebi hükümetin salgını hafife alması, uygulanan tedbirlere karşı çıkılması, aşı yetersizliği ve sağlık altyapısının gelişmemiş olması olabilir.

1.9.2.İyileşen Sayısı ve Oranı

Tablo 2’de 12 Mayıs 2023 tarihi itibarıyla Covid-19 salgınında ülkelerdeki vaka sayısı, iyileşen vaka sayısı ve iyileşme oranları yer almıştır. İyileşen vaka sayısı en fazla olan ülke ABD ardından Hindistan gelmiştir. Tablodaki iyileşen vaka sayısı oranı toplam vaka sayısı/iyileşen vaka sayısı şeklinde hesaplanmıştır. Buna göre en yüksek iyileşme oranına (% 99,47) Almanya sahip olmuş, bu ülkeyi % 99,33 oranı ile Fransa ve % 99,05 oranı ile İngiltere takip etmiştir.

Tablo 2. Covid-19 Salgını İyileşme İstatistikleri (12 Mayıs 2023)

Ülkeler	Vaka Sayısı	İyileşen Vaka Sayısı	İyileşme Oranı, %
ABD	106.787.016	104.752.848	98,10
HİNDİSTAN	44.976.599	44.425.250	98,77
BREZİLYA	37.511.921	36.249.161	96,63
RUSYA	22.889.242	22.306.208	97,45
İNGİLTERE	24.569.895	24.336.876	99,05
FRANSA	40.029.701	39.764.181	99,33
İSPANYA	13.845.825	13.681.014	98,80
İTALYA	25.809.208	25.493.751	98,77
TÜRKİYE	17.232.066	16.788.849	97,43

ALMANYA	38.415.659	38.215.200	99,47
ÇİN	503.302	379.053	75,31
DÜNYA	688.115.265	660.581.549	95,99

Kaynak: Worldometer, 2023.

Dünyada iyileşen toplam vaka sayısı 660.581.549 ve iyileşen vaka sayısı oranı %95,99 olmuştur. Türkiye %97,43 oranı ile iyileşen vaka sayısı oranında ABD'nin gerisinde kalmıştır. ABD'de iyileşen vaka sayısı oranı %98,10 olmuştur.

BÖLÜM 2: COVID-19'UN TÜRKİYE VE ABD EKONOMİLERİNE ETKİSİ

Zaman içerisinde bilim, ulaşım ve teknolojinin gelişmesi ile birlikte, ülkeler arası sınırlar önemini kaybetmiş, sermaye hareketleri büyük ölçüde serbestleşmiş ve küresel ekonomik entegrasyon ileri düzeye ulaşmıştır. Ülkeler arası ekonomik, sosyal siyasal ve kültürel etkileşim artmıştır. Bu sürecin doğal sonucu olarak Dünya'nın herhangi bir yerinde meydana gelen bir değişim diğer ülkelere kısa sürede yayılabilmektedir. Aralık 2019'da Çin'de ortaya çıkan salgın hızla diğer ülkelere yayılarak Dünya genelinde korku ve paniğe yol açmıştır. Ülkelerin ekonomik, sosyal, siyasal ve sağlık sistemlerinde büyük hasarlar oluşturmuştur.

Salgın, tüm ekonomik sektörleri aynı düzeyde etkilememiş, bazı sektörlerde üretimin artmasına yol açmıştır. Örneğin, sağlık ve temizlik malzemeleri, dezenfektan, alkol, kolonya gibi ürünler üreten şirketlerin üretim hacimleri ve karlılığı artmıştır. Ancak ülke genelinde birçok firma üretimini daraltmak veya faaliyetlerini tamamen durdurmak zorunda kalmıştır.

Salgına karşı korunma ve salgının ortaya çıkardığı hasarın giderilmesi için yapılan uygulamalar, ülkelerin ekonomilerinde büyük bozulmalara ve küresel krize neden olmuştur. Salgına bağlı olarak meydana gelen ekonomik olumsuzluklar tüm Dünya ülkeleri gibi Türkiye ve ABD ekonomilerini de derinden etkilemiştir.

Küresel ekonomilerin birbirine olan bağımlılıkları salgının yol açtığı ekonomik ve finansal sorunların ağırlaşmasında etkili olmuştur. Covid-19 gelişmiş ve gelişmekte olan tüm ülkeleri etkilemiştir. Bu çalışmada gelişmiş ülkelere örnek olarak ABD, gelişmekte olan ülkelere örnek olarak ise Türkiye seçilerek salgının ekonomiler etkileri buna karşı alınan önlemler analiz edilmeye çalışılmıştır.

Bu bölümde salgının Türkiye ve ABD ekonomilerine etkileri büyüme oranı, işsizlik oranı, dış ticaret, kamu açığı ve borçlanma, enflasyon oranı, faiz oranı ve döviz kuru bağlamında incelenecektir.

2.1. BÜYÜME ORANINA ETKİSİ

Üçüncü bölümde açıklanacağı gibi Türkiye salgınla mücadele kapsamında önemli tedbirler aldığı halde, Türkiye hem kendi içinde hem de küresel ölçekte ekonomik sorunlarla karşılaşmıştır. Küresel ticaret savaşları, ülkeler arasındaki ekonomik durgunluk ve bunlara ek olarak salgın hastalığın ortaya çıkması ekonomik tahminlerin aşağı yönde revize edilmesine yol açmıştır. Dünyada yaşanan bu olaylardan tüm Dünya ekonomileri gibi Türkiye ve ABD ekonomileri de yakından etkilenmiştir.

Türkiye’de ilk Covid-19 vakasının 11 Mart 2020’de görülmesinin ardından salgının yayılmasını önlemek amacıyla alınan tedbirler sonucu ekonomik faaliyetler yavaşlamıştır. Devletin salgına karşı uyguladığı tedbirler ve özel sektörün aldığı önlemler ekonomide arz tabanlı bir azalma yaratmıştır. Bu da Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla (GSYH) azalışında önemli bir etken olarak büyüme oranını etkilemiştir.

Tablo 3’te yer alan Türkiye ekonomisinin büyüme oranları incelendiğinde, 2020 yılı mart ayında görülmeye başlayan Covid-19 vakalarının olumsuz ekonomik etkileri henüz tam olarak hissedilmemiş, Türkiye bu yılın birinci çeyreğini %4,5 büyüme ile kapatmıştır (TÜİK, 2020).

GSYH, üretim yöntemiyle, 2020 senesinin ilk çeyreğinde cari fiyatlarla 1 trilyon 71 milyar 98 milyon TL olmuştur. ABD doları bazında GSYH’nin birinci çeyrek değeri cari fiyatlarla 176 milyar 579 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. GSYH, üretim yöntemiyle, 2020 senesinin ikinci çeyreğinde cari fiyatlarla 1 trilyon 35 milyar 789 milyon TL olmuştur. GSYH, 2020 yılının ikinci çeyreğinde ABD doları bazında cari fiyatlarla 152 milyar 268 milyon olarak gerçekleşmiştir (TÜİK, 2020).

Salgının Türkiye ekonomisine ağır etkisi 2020 yılının ikinci çeyreğinde ortaya çıkmıştır. 2020 yılının ikinci çeyreğinde reel GSYH %-9,9 oranında küçülmüştür. Oysa aynı yılın birinci çeyreğinde büyüme hızı %4,5 olarak gerçekleşmiştir. 2015-2019 döneminde büyüme oranının aritmetik ortalaması %4,16 olmuştur. 2020 yılının ikinci çeyreğindeki aşırı küçülme, salgının yayılmasını önlemek amacıyla alınan tedbirlerden ve iktisadi birimlerin faaliyetlerini durdurmak zorunda kalmalarından kaynaklanmıştır. Türkiye ekonomisinin 2020 yılı ikinci çeyreğinde ABD doları bazında küçülmesinde TL’nin dolar karşısındaki değer kaybı da etkili olmuştur.

Salgının yayılma hızının ve yıkıcı etkilerinin tam olarak öngörülememesi finansal verilerin tahminini zorlaştırmıştır. 2019 yılı Yeni Ekonomik Programda (YEP), 2020 yılı ekonomik büyüme tahmini %5 olarak belirlenmesine rağmen, 2020 yılında bu oran %0,3 olarak revize edilmiş, aynı yıl gerçekleşme %1,8 olmuştur (Strateji ve Bütçe Bakanlığı, 2020).

Türkiye'nin 2020 yılının üçüncü çeyreğinde salgına karşı aldığı önlemleri biraz gevşetilmesiyle birlikte ekonomide toparlanma yaşanmıştır. Ülkelerin sınır kapılarını kısmen açmaları ile birlikte salgından aşırı etkilenen turizm sektörü de üçüncü çeyrekte toparlanmaya başlamıştır. Reel GSYH 2020 yılı üçüncü çeyreğinde, bir önceki yılın aynı çeyreğine göre %6,7 oranında artmıştır. GSYH 2020 yılı üçüncü çeyreğinde cari fiyatlarla 1 trilyon 413 milyar 804 milyon TL, ABD doları bazında cari fiyatlarla 196 milyar 569 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir (TÜİK, 2020). Haziran ayında salgına karşı tedbirlerin gevşetilmesi ve alınan normalleşme kararları üçüncü çeyrekte ekonomik göstergelerin toparlanmasında oldukça etkili olmuştur.

Türkiye ekonomisi 2020'nin son çeyreğinde %1,8 büyümüştür. Aralık ayında salgına dair tedbirlerin yeniden sıkılaştırılması sonucu büyüme oranı üçüncü çeyrekte düşük gerçekleşmiştir. GSYH dördüncü çeyrekte cari fiyatlarla 1 trilyon 524 milyar 788 milyon TL, ABD doları bazında 191 milyar 633 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir (TÜİK, 2020). 2020 yılının üçüncü ve dördüncü çeyreğinde devlet destekli krediler ve ekonomik yardım paketleri büyümede önemli rol oynamıştır. 2020 yılı dördüncü çeyreğindeki büyümenin başlıca nedeni, Ekim ve Kasım aylarında salgın karşısı önlemlerin gevşetilmesi, aralık ayında yeni önlemlerin alınması ve bu önlemlerin hafta sonları ile sınırlandırılması etkili olmuştur. Dünya ülkeleri arasında Türkiye, 2020 yılında ekonomik büyümeyi başaran nadir ülkeler arasında yer almıştır.

Türkiye ekonomisi 2021 yılı birinci çeyreğinde %7 oranında büyümüştür. Buna göre bu dönemde Türkiye ekonomisinin salgından etkilenmediği söylenebilir. Salgına karşı alınan tedbirlerin ekonomik faaliyetleri kısıtlamayacak şekilde gevşetilmesi bu büyümede etkili olmuştur. GSYH, 2021 yılının ilk çeyreğinde cari fiyatlarla 1 trilyon 386 milyar 347 milyon TL ve cari fiyatlarla ABD doları bazında 188 milyar 65 milyon dolar olmuştur (TÜİK, 2021). Ekonomideki %7'lik büyümenin önemli bir kısmı net dış talep ve yatırımlardan gelmiştir.

Türkiye ekonomisi 2021 yılı ikinci çeyrekte reel olarak %21,7 oranında büyüme kaydetmiştir. GSYH, 2021 yılının ikinci çeyreğinde cari fiyatlarla bir önceki yılın aynı çeyreğine göre %52,4 oranında artarak 1 trilyon 581 milyar 120 milyon TL, cari fiyatlarla ABD doları bazında 188 milyar 566 milyon dolar olmuştur (TÜİK, 2021). Türkiye ekonomisi bu büyüme oranıyla G-20 ülkeleri içerisinde en hızlı büyüyen ikinci ekonomi olmuştur. Ekonomideki büyüme oranındaki bu artışın önemli bir kısmı yatırımlar ve net dış talepten gelmiştir. Ayrıca bu %21,9'luk büyüme oranı 1999 yılından itibaren açıklanan en yüksek büyüme oranıdır.

Türkiye ekonomisinin 2021 yılı üçüncü çeyreğinde %5 oranında büyümesi öngörülmüşken, gerçekleşen büyüme oranı %7,4 olmuştur. Ekonominin beklenenin üzerinde performans göstermesinde salgına karşı alınan tedbirler ve teşvikler etkili olmuştur.

Cari fiyatlarla GSYH 2021 yılının üçüncü çeyreğinde bir önceki yılın aynı çeyreğine göre %35,5 artarak 1 trilyon 915 milyar 467 milyon TL, cari fiyatlarla ABD doları bazında 225 milyar 497 milyon dolar olmuştur (TÜİK, 2021).

Türkiye ekonomisi, 2021 yılının dördüncü çeyreğinde %11 oranında büyüme kaydetmiştir. Cari fiyatlarla GSYH 2021 yılı dördüncü çeyrekte bir önceki yılın aynı çeyreğine göre %51,8 yükselerek 2 trilyon 313 milyar 810 milyon TL, cari fiyatlarla ABD doları bazında 198 milyar 968 milyon dolar olmuştur (TÜİK, 2022). Ekonomik büyümeye etki eden en önemli unsur ihracat ve TL'nin dolar karşısındaki değer kaybı olmuştur.

2021 yılı Aralık ayında hastalığın seyrine dair gelişmeler ülkelerin piyasalarında öne çıkmıştır. Kasım ayında Omicron varyantının ortaya çıkmasıyla salgın daha hızlı yayılmaya başlamıştır. 2021 yılı Aralık ayında dünyada artış gösteren günlük vaka sayıları nedeniyle ülkeler yeni kısıtlamalarda bulunmuşlardır. Omicron varyantının, bulaşıcılık oranı daha yüksek olmasına karşın hastaneye yatış oranlarını artırmaması endişeleri biraz hafifletmiştir.

Türkiye ekonomisi, 2022 yılının ilk çeyreğinde 2021 yılının aynı dönemine göre %7,3'lük bir büyüme kaydederken, 2021 yılının dördüncü çeyreğindeki %11,0 büyümeye kıyasla ivme kaybına uğramıştır.

Reel GSYH 2022 yılı ikinci çeyreğinde %7,6'lık büyüme kaydetmiştir. Salgının iktisadi hayata olumsuz etkilerinin ortadan kalkması ve ülkelerin salgına karşı alınan kısıtlayıcı önlemlerin ortadan kaldırması ve yurt dışı talebinin artması büyüme oranına olumlu yansımıştır. 2022 yılı üçüncü çeyrek büyüme oranı %3,9 ve yılın son çeyreğinde %5,6 olarak gerçekleşmiştir.

ABD ekonomisi incelendiğinde 2020 yılı birinci çeyreğinde ABD ekonomisi salgının etkisiyle 2019'un dördüncü çeyreğine göre %-4,6 oranında küçülmüştür. Salgın süresince uygulanan kısıtlamalar sebebiyle bu düşüş 2008 yılının dördüncü çeyreğinden itibaren GSYH'de görülen en sert düşüş olmuştur. ABD gibi gelişmiş ekonomilerin büyüme oranındaki bu düşüş salgının ülke ekonomisini aşırı etkilediğini göstermiştir.

ABD ekonomisi 2020 yılının ikinci çeyreğinde %-29,9 oranında küçülmekle II. Dünya Savaşı sonrası tarihindeki en sert düşüşü yaşamıştır. ABD'de maske ve sosyal mesafe gibi koruyucu tedbirlere yeterince gereken önemin verilmemesi sebebiyle, vaka sayıları ikinci çeyrekte hızla artmış ve ABD dünyada en çok vaka görülen ülke olmuştur. Haziran ayının sonuyla birlikte ABD'deki vaka sayısı 2,7 milyona ulaşmıştır (Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2020).

ABD ekonomisi 2020 yılının üçüncü çeyreğinde %35,3 ile bugüne kadar tarihinde en büyük ekonomik toparlanma yaşamıştır. Bu büyüme oranı 2020 yılının ikinci çeyreğinde yaşanan %-29,9'luk küçülmenin telafisi olmuştur. Salgına karşı yardım yasası (CARES Act) ile yapılan işsizlik yardımları ve teşvikler, sokağa çıkma kısıtlamalarında gevşeme ve artan kişisel harcamalar ABD ekonomisinin canlanmasında önemli rol oynamıştır.

ABD ekonomisi 2020 yılı son çeyrekte %3,9 büyüme göstermiştir. Yılın son çeyreğinde bir önceki çeyreğe kıyasla daha düşük bir büyüme sağlamıştır. ABD ekonomisi 2020 yılında toplamda %-3,5 oranında küçülmüştür. ABD hükümeti, salgınla mücadelede 2020 yılı Aralık ayının ortalarında pek çok eyalet, işletme ve ekonomik birimlerin faaliyetlerini kısıtlayıcı yeni önlemler almıştır. Bazı eyaletlerde yeme, içme ve eğlence mekânları kapatılmıştır. Salgının tekrar artmasıyla birlikte ekonomik faaliyetler yavaşlatılmıştır.

Salgının başlamasından itibaren en çok ölüm ve vaka sayısına sahip olan ABD’de aşılama çalışmaları hız kazanmasına rağmen vaka sayıları artmaya devam etmiştir. 2021 yılının birinci çeyreğinde ABD ekonomisi, piyasa beklentilerinin üzerinde %6,3 oranında büyümüştür. 2021 yılı için büyük miktarlarda finansal destekler açıklanmıştır. 2021 yılının birinci çeyreğindeki büyüme çoğunlukla iç talepte oluşan artıştan kaynaklanmıştır. Covid-19 yardım paketinin onaylanması, hızlı aşılama çalışmaları ekonomik büyümede oldukça önemli yer tutmuştur.

ABD ekonomisi 2021 yılı ikinci çeyrekte %7 oranında büyümüştür. Salgına karşı alınan tedbirler ve hükümet destekleri büyüme üzerinde olumlu etki yapmıştır. Üçüncü çeyrekte %2,7’lik büyüme yaşanmıştır. Artan vaka sayıları ve küresel tedarik zincirinde oluşan sorunlar ekonomik büyümeyi yavaşlatıcı etki yapmıştır.

ABD ekonomisi yılın son çeyreğinde %7’lik büyüme kaydetmiştir. Bu büyümenin iç talep kaynaklı bir büyüme olduğu gözlemlenmiştir. Vaka sayılarındaki artış, Omicron varyantı, küresel tedarik zincirindeki sorunlar, küresel çip krizi ABD gibi gelişmiş ülkelerin büyüme oranlarını bir miktar aşağı çekerken, gelişmekte olan ülkelerde daha büyük sorunlara yol açabilmiştir.

ABD ekonomisi 2022 yılı ilk çeyreğinde Omicron varyantı, finansman koşullarının sıkılaştırılması ve Rusya-Ukrayna savaşının etkisiyle büyümede ivme kaybetmiştir. 2021 yılının son çeyreğinde %7 oranında büyüme gerçekleşmişken 2022 yılı ilk çeyreğinde %-1,6 oranında küçülme yaşanmıştır.

ABD ekonomisi, 2022 yılı ikinci çeyreğinde %-0,6 oranında küçülmüştür. 2015-2019 dönemi büyüme oranlarının aritmetik ortalamasının %2,38 olduğu dikkate alınırsa, bu oran önemli ölçüde trendin altında kalmıştır. 2022 yılı üçüncü ve dördüncü çeyrekte ekonomik büyümede toparlanma görülmüştür.

Tablo 3. Türkiye ve ABD'nin Büyüme Oranları, Çeyrek Dönem, %

Dönem	Türkiye	ABD
2015-2019 dönemi aritmetik ortalaması	4,16	2,38
2020/1Ç	4,5	-4,6
2020/2Ç	-9,9	-29,9
2020/3Ç	6,7	35,3
2020/4Ç	1,8	3,9
2021/1Ç	7,0	6,3
2021/2Ç	21,7	7,0
2021/3Ç	7,4	2,7
2021/4Ç	11,0	7,0
2022/1Ç	7,3	-1,6
2022/2Ç	7,6	-0,6
2022/3Ç	3,9	2,6
2022/4Ç	5,6	2,7

Kaynak: TÜİK, 2023, OECD Stat, 2022.

2.2. İŞSİZLİK ORANINA ETKİSİ

Çin'de ortaya çıkan Covid-19 salgını ekonomik, siyasi ve sosyal yönden birçok alanı etkilemiştir. Bütün bu alanları etkisi altına alan bu salgın kuşkusuz iş gücü piyasasını da etkilemiştir. Salgın iş gücü piyasasında eşi görülmemiş piyasa şoku ve işsizlik krizi meydana getirmiştir. Bu piyasa işsizlik artışları, uzaktan çalışma, çalışma sürelerinin kısılması, ücretsiz izin gibi birçok etken ile karşı karşıya kalmıştır.

Salgın sürecinde ekonomilerde bazı sektörler diğer sektörlerle kıyasla daha çok etkilenmiştir. Konaklama, kafe, lokanta, berber, kuaför, eğlence ve turizm sektörleri gibi bazı sektörler daha çok olumsuz etkilenmiştir. Maske, eldiven, kolonya gibi kişisel temizlik malzemelerine olan talep artmıştır. Ayrıca internet alışverişi, kargo ve kurye gibi sektörlerde artış yaşanmıştır. Diğer bütün sektörlerde daralma yaşanmıştır (Demir ve Esen, 2021, s. 90). Salgın ulusal ve küresel piyasalarda arz ve talep dengesizliklerine yol açmıştır. Yaşanan tüm bu olaylardan iş gücü piyasası da yakından etkilenmiştir (ILO, 2020, s. 8).

Tablo'4'deki verilere göre, Türkiye salgına yüksek işsizlik oranı ile yakalanmıştır. İşsizlik oranı Aralık 2019'da %13,7 ve Ocak 2020'de %13,8 olmuştur. İşsizlik oranı şubat, mart ve nisan aylarında düşmeye devam etmiştir. Nisan ayında %12,8 olan işsizlik oranı, mayıs ayında %12,9'a, haziran ayında %13,4'e çıkmıştır. Nisan 2021'e kadar bir daha bu oranın üzerine çıkmamıştır.

Kısıtlamaların hafifletilmesi üzerine 2020 yılı temmuz ayında %13,4 olan işsizlik oranı ağustos, eylül ve ekim aylarında kısmen azalmış, kasım aralık aylarında kısmen artmıştır. Covid-19 salgının özelliği gereği, salgının yaz aylarında şiddeti azalmış, kış aylarında artmıştır.

Türkiye'de 21 Kasım 2020 tarihinden itibaren sokağa çıkma yasakları, kafe, restoran gibi yeme-içme yerlerinde çalışma hayatını düzenlemek amacıyla bazı tedbirler alınmıştır. Alınan bu tedbirler salgının yayılma hızını yavaşlatmış ve vaka sayılarında azalış görülmüştür. 21 Kasım 2020 vaka sayısı 5.532 kişi iken alınan tedbirler sonucunda yaklaşık 1 ayda yani 21 Aralık 2020'de vaka sayısı 3.412'ye düşmüştür.

İşsizlik oranı 2021 yılı ocak ayında %12,2 olmuş, nisan ayında işsizlik oranında %13,9'a çıkmış, haziran ayında %10,6'ya kadar düşmüş, bundan sonra en fazla %12,1 olmuştur.

Salgının yayılma hızını düşürmek için alınan tedbirler arz ve talepte dengesizliklere yol açmış, ekonomik hayatın sağlıklı işlemesini engellemiştir. Küresel tedarik sorunları ve salgının seyri 2021 yılı temmuz ve ağustos aylarında işsizlik oranının artmasına yol açmıştır. Devam eden aylarda vaka sayılarının düşmesi ve normalleşme sürecine girilmesi iş gücü piyasasında etkisini işsizlik oranının düşmesi şeklinde göstermiştir. Haziran ayı işsizlik oranı tek haneli rakama yaklaşmıştır. Salgını önlemek amacıyla aşı oranlarının artırılmasına yönelik çalışmalar, iktisadi faaliyetlerin yeniden canlilik kazanması, işsizlik oranlarının yılın son çeyreğinde etkisini göstermiştir. 2022 yılının birinci ve ikinci çeyreklerinde salgının olumsuz etkilerinin azalmaya başlamasıyla yurtiçi ve yurtdışı talebin artması istihdamı olumlu etkilemiştir.

Salgının küresel ticareti sekteye uğratmasına bağlı olarak tüm ekonomileri olumsuz etkilediği gibi ABD ekonomisini de olumsuz etkilemiş, işsizlik oranlarının başlangıçta çok hızlı artmasına yol açmıştır. Vaka sayılarının hızla artması, sağlık

sisteminde meydana gelen aksaklıklar, küresel ticaretin yavaşlaması sonucu işsizlik oranı hızla artmıştır. Şubat 2020’de %3,5 olan işsizlik oranı mart ayında %4,4’e, nisan ayında %14,7’ye çıkmıştır. Bu oran 1948’den beri yaşanan en yüksek işsizlik oranı olmuştur. Nisan ayındaki ilk şoktan sonra işsizlik oranı azalmaya başlamakla birlikte mayıs, haziran ve temmuz aylarında çift haneli düzeyini korumuştur. İşsizlik oranının aşırı artmasında ulaşım ve eğlence sektöründeki aşırı daralma etkili olmuştur.

Nisan 2020’de %14,7 olan işsizlik oranı devam eden aylarda sürekli azalarak Mayıs 2021’de %5,8’e, Aralık 2021’de %3,9’a ve Temmuz 2022’de %3,5’e düşmüş, devam eden aylarda aşırı dalgalanma göstermemiş, stabil kalmıştır.

Aralık 2020’de çoğu eyalette okullar çevrimiçi, karma, yüz yüze eğitim gibi farklı düzenlemelerle tekrar açılmıştır. Salgının etkilerinin azalması işsizlik oranlarında düşüşe neden olmuştur. Şubat 2022 sonrası işsizlik oranı %3,5-3,7 aralığında stabil seyretmiştir.

Tablo 4. Türkiye ve ABD’nin İşsizlik Oranları, Aylık, %

Aylar	Türkiye	ABD
Aralık-2019	13,70	3,60
Ocak-2020	13,80	3,50
Şubat	13,60	3,50
Mart	13,20	4,40
Nisan	12,80	14,70
Mayıs	12,90	13,20
Haziran	13,40	11,00
Temmuz	13,40	10,20
Ağustos	13,20	8,40
Eylül	12,70	7,90
Ekim	12,70	6,90
Kasım	12,90	6,70
Aralık	13,20	6,70
Ocak-2021	12,20	6,30
Şubat	13,40	6,20
Mart	13,10	6,10
Nisan	13,90	6,10
Mayıs	13,20	5,80
Haziran	10,60	5,90
Temmuz	12,00	5,40
Ağustos	12,10	5,20
Eylül	11,50	4,80

Ekim	11,20	4,50
Kasım	11,20	4,20
Aralık	11,20	3,90
Ocak-2022	11,40	4,00
Şubat	10,70	3,80
Mart	11,50	3,60
Nisan	11,30	3,60
Mayıs	10,90	3,60
Haziran	10,30	3,60
Temmuz	10,10	3,50
Ağustos	9,60	3,70
Eylül	10,10	3,50
Ekim	10,20	3,70
Kasım	10,20	3,60
Aralık	10,30	3,50

Kaynak: TÜİK, OECD.Stat., 2022

Tablo 5’de görüldüğü gibi, Türkiye ekonomisinde 2019 yılı dördüncü çeyrekte %13,3 olan işsizlik oranı, ABD’de %3,6 olarak gerçekleşmiştir. 2020 yılı birinci çeyreğinde makroekonomik göstergelere yönelik beklentiler ve tahminler henüz olumsuzla dönmemiştir. Ancak DSÖ’nün 12 Mart 2020 tarihinde salgını küresel salgın olarak açıklamasıyla beraber dünya genelinde ekonomik aktivitede kısıtlamalar yapılmış ve ülkelerin ekonomileri üzerinde ciddi olumsuz etkiler oluşmuştur. Makroekonomik göstergelerde olduğu gibi iş gücü piyasası da bundan nasibini almıştır.

ABD ekonomisi 2020 yılı birinci çeyreğinde %-5 oranında daralmıştır. ABD ekonomisinde yaşanan bu daralma 2008 yılının dördüncü çeyreğinden bu yana görülen en sert düşüş olmuştur. Salgının etkisinin henüz hissedilmediği Türkiye’de 2020 yılı birinci çeyrekte %4,4 oranında büyüme gerçekleşmiştir. 2020 yılı birinci çeyrekte işsizlik oranı ABD’de %3,8, Türkiye’de %13,6 olmuştur.

Salgın nedeniyle 2020 yılı birinci çeyrekten itibaren iktisadi faaliyetlerde ve pek çok sektörde iktisadi faaliyetlerde kısmi veya yaygın aksamalar nedeniyle büyüme oranında düşüş, işsizlik oranında artış yaşanmıştır. ABD’de daha belirgin olmak üzere aynı yılın üçüncü çeyreğinde alınan tedbirlere ve kısıtlamaların hafifletilmesine bağlı olarak iktisadi aktivitede canlanma meydana gelmiştir. Normalleşme adımlarıyla birlikte küresel ekonomide yaşanan gelişme iş gücü piyasasına olumlu yansımıştır. ABD ekonomisinde 2020 yılı ikinci çeyreğinde %12,9 olan işsizlik oranı üçüncü

çeyrekte %8,8 seviyesine düşmüş, devam eden çeyrek dönemlerde azalmaya devam etmiştir.

Covid-19'un yeni varyantlarının ortaya çıkmasına ve kısıtlayıcı tedbirlerin yeniden hayata geçirilmesine rağmen 2020 yılının ikinci çeyreğinden sonra ABD'de işsizlik oranında azalma devam etmiştir. 2021 yılı sonu itibariyle salgın öncesi seviyesini yakalayabilmiştir. Aynı şeyi Türkiye için 2021'in birinci çeyreğinden itibaren söylemek mümkün olabilmektedir.

Türkiye ekonomisinde 2021 yılının ikinci çeyreğinde bir önceki çeyreğe kıyasla işsizlik oranında düşüş yaşanmıştır. Türkiye ve ABD'de her ne kadar işsizlik oranlarında düşüş yaşansa da salgının ekonomiler üzerindeki olumsuz etkisi devam etmiştir. Her iki ülkede işsizlik oranları 2015-2019 dönemi işsizlik oranlarının aritmetik ortalamasının bir süre daha üzerinde seyretmeye devam etmiştir.

Türkiye'de 2022 yılının ikinci, üçüncü ve dördüncü çeyreğinde işsizlik oranı Covid-19 öncesi 2015-2019 dönemi işsizlik oranı aritmetik ortalamasının altına düşmüştür. Aynı durum ABD'de 2022 yılının dört çeyrek dönemi için geçerli olmuştur. Ülkelerin salgına karşı aldığı tedbirler, küresel iktisadi faaliyetlerin canlanması, arz ve talep yönlü toparlanmalar ülkelerin işsizlik oranlarına olumlu yansımıştır.

Tablo 5. Türkiye ve ABD'nin İşsizlik Oranları, Çeyrek Dönem, %

Dönem	Türkiye	ABD
2015-2019 dönemi aritmetik ortalaması	11,3	4,4
2019/4Ç	13,3	3,6
2020/1Ç	13,6	3,8
2020/2Ç	12,8	12,9
2020/3Ç	13,3	8,8
2020/4Ç	12,9	6,7
2021/1Ç	13,5	6,2
2021/2Ç	11,8	5,9
2021/3Ç	11,7	5,1
2021/4Ç	11,0	4,2
2022/1Ç	11,6	3,8
2022/2Ç	10,1	3,6
2022/3Ç	10,0	3,6

2022/4Ç	10,2	3,7
---------	------	-----

Kaynak: TÜİK, İşsizlik Oranları, OECD.Stat., 2022.

Birçok sektörün tamamen ya da kısmen kapanması neticesinde meydana gelen ekonomik faaliyetlerdeki yavaşlama, ülkelerdeki iş gücü piyasalarını derinden etkilemiştir. Salgının seyri ve uygulanan tedbir ve hükümet politikaları ile birlikte işsizlik oranlarında azalmalar yaşanmıştır.

2.3. DIŞ TİCARETE ETKİSİ

Salgın, ülkelerin üretim, tüketim, tasarruf ve dış ticari ilişkilerinde köklü değişiklikler meydana getirmiştir. Tedarik ve ticaret zincirlerinde aksamalara, arz-talep dengesinde bozulmalara ve ülkelerin dış ticaret hacimlerinde daralmalara yol açmıştır. Türkiye'nin 1980'lerden itibaren ihracat odaklı kalkınma modeli izlemesi dış ticaretin ve dış ticarete ait verileri izlemenin önemini artırmıştır.

Türkiye'nin 2020 yılı dış ticaret göstergeleri salgınla paralellik göstermiştir. Türkiye salgına karşı mücadelede başarılı süreç yönetmesine rağmen ihracatın azalmasına mani olamamıştır. Bu azalış büyük ölçüde salgının Türkiye'nin dış ticarete partnerleri olan ülkelere yayılmasından kaynaklanmıştır (TİM, 2021, s. 25). Şubat 2020'de 14,6 milyar dolar olan ihracat, Türkiye'de ilk Covid-19 vakasının görüldüğü mart ayında 13,3 milyar dolara, nisan ayında 8,9 milyar dolara düşmüştür. Bu değer Tablo 6'da yer alan dönemlere ait en düşük ihracat rakamı olmuştur. Bir önceki yılın aynı ayına göre 2020 yılı mart, nisan ve mayıs aylarında ihracat sırasıyla %-18,3, %-41,5 ve %-40,9 oranında azalmıştır.

Türkiye'nin ihracatı haziran ayında 13,4 milyar dolar, temmuz ayında 14,8 milyar dolar ve ağustos ayında 12,4 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. 2020 yılının en büyük ihracat rakamı 17,8 milyar dolar ile aralık ayında gerçekleşmiştir.

Önceki yıl verileriyle kıyaslandığında Türkiye'nin ihracatında kayda değer artış (%42) Mart 2021'de meydana gelmiştir. Bu artış Nisan 2021'de %108'e çıkmıştır. Aynı yılın mayıs ve haziran aylarında da yüksek oranlı artış devam etmiştir. Devam eden aylarda dalgalı artış devam etmiş, 2020 yılı ihracat rakamlarıyla kıyaslandığında 2021 yılı ihracat performansı oldukça başarılı olmuştur.

Türkiye ekonomisinde 2022 yılı ocak ayında gerçekleşen ihracat 17,5 milyar dolar olmuş, bir önceki yılın aynı ayına göre %17 artış göstermiştir. Artış oranı şubat ayında %25, mart ayında %19 olmuştur. İhracat rakamlarında dalgalı artış devam etmiştir.

Türkiye'nin 2019 Aralık ayı ithalat rakamı 20 milyar dolar seviyesindedir. Covid-19'un ortaya çıkmasından itibaren Türkiye'ye gecikmeli gelmesinin nedeniyle 2020 yılının Mart ayında, bir önceki yılın aynı ayına göre yaklaşık %3 artış göstermiştir.

Türkiye'de ilk Covid-19 vakasının görüldüğü tarih itibariyle önemli sektörlerde oluşan aksaklıklar yasaklar ve kısıtlama nedeniyle 10 Mart tarihinden itibaren Türkiye ekonomisinin ihracatı etkilendiği gibi ithalatı da derinden etkilenmiştir. Salgının meydana getirdiği talep yetersizliği ve ülke sınırlarına getirilen kısıtlamalar, lojistik sektöründe oluşan sorunlar ile birlikte ithalat talebinde, 2020 nisan ve mayıs aylarında ihracattaki kadar olmasa da önceki yılın aynı ayına göre sırasıyla %-25 ve %-27,8 oranında düşüş gerçekleşmiştir. Tablodaki tüm ayların en düşük ithalat değeri (13,3 milyar dolar) Mayıs 2020'de gerçekleşmiştir. Haziran, temmuz, ağustos ve eylül aylarında ithalat değer olarak artmıştır. İthalat açısından salgının başladığı ilk yıl olan 2020 yılı en başarısız yıl olmuştur. Ocak 2021 hariç 2021 ve 2022 yıllarının bütün aylarında ithalat önceki yılın aynı ayına göre önemli artış göstermiştir.

ABD ekonomisi incelendiğinde, salgın öncesinde küresel ticaretin gündeminde Çin ve ABD arasındaki korumacılık eğilimleri ve ticaret savaşları etkili olmuştur. Salgın döneminde küresel ticaret hacminde oluşan azalışlar, ülkelerin aldıkları tedbirler ve yasaklar ABD'nin dış ticaretini yakından etkilemiştir.

Aralık 2019'da 137,1 milyar dolar ihracat dalgalı bir şekilde gittikçe azalmış, Mayıs 2020'de tablodaki bütün ayların en küçük değeri olan 90,3 milyar dolara düşmüştür. Aralık 2019 yılı ihracat rakamının üzerine ancak Mart 2021'de çıkabilmiştir. Ülkede maske ve sosyal mesafe tedbirlerine yeterince uyulmaması sonucu vaka sayıları hızla artmış, ülke salgının merkez üssü haline gelmiştir. Vaka sayılarındaki hızlı artışın ve küresel ticaretin yavaşlamasının ABD'nin ihracatına yansımaları ağır olmuştur.

Aşı geliştirme faaliyetlerindeki olumlu haberlerin ve kısıtlamaların hafif gevşetilmesinin etkisiyle Haziran 2020 - Ocak 2021 döneminde ihracat değer olarak yavaş da olsa sürekli artmıştır. Aynı dönemde bir önceki yılın aynı ayına göre ihracat sürekli azalmıştır. Haziran 2020’de başlayan değer artışı sonraki aylarda dalgalı bir şekilde devam etmiştir.

İngiltere’nin AB’den ayrılması (Brexit) sonrası yaşanan ticari anlaşmazlıklarda uzun görüşmeler neticesinde uzlaşmaya varılması küresel ticareti olumlu etkilemiştir. ABD’de 2020 yılında yürütülen 46. Başkanlık seçimi propaganda sürecinde küresel ticarete vurgu yapılması dış ticaretteki olumlu yansıması olabilir (SBB, 2020).

ABD’nin ihracatında 2020 yılında yaşanan aşırı daralma Mart 2021 – Haziran 2022 döneminde önceki yılın aynı ayına göre hızlı artarak telafi edilmiştir. Ağustos-Aralık 2022 döneminde önceki yılın aynı ayına göre ihracatın yavaş da olsa azalmış olması dikkat çekmiştir.

Salgının ABD’nin ithalatına etkisi ihracata etkisi ile paralellik göstermiştir. 2020 yılında önceki yılın aynı ayına göre ithalatı şok düşüşler yaşanmış, sonra toparlanma olmuş, 2022 yılının sonuna doğru tekrar yavaşça azalışa geçmiştir. Salgın döneminde salgınla beraber Çin ile yaşanan ticaret savaşı da ABD’nin dış ticaretini etkilemiştir.

Tablo 6. Türkiye ve ABD’nin Dış Ticareti

	Türkiye				ABD			
	İhracat Milyar \$	Değişim* %	İthalat Milyar \$	Değişim* %	İhracat Milyar \$	Değişim* %	İthalat Milyar \$	Değişim* %
2019 Aralık	15,3	5,1	20,0	19,8	137,1	1,5	255,4	-3,0
2020 Ocak	14,7	6,0	19,2	18,9	136,4	-1,4	251,7	-2,9
Şubat	14,6	2,0	17,6	9,9	137,1	-2,1	248,1	-4,3
Mart	13,3	-18,3	18,8	3,1	126,7	-11,9	233,7	-11,3
Nisan	8,9	-41,5	13,5	-25,0	94,6	-28,6	203,0	-21,9
Mayıs	9,9	-40,9	13,3	-27,8	90,3	-32,0	200,6	-24,5
Haziran	13,4	15,7	16,3	8,3	104,0	-24,5	209,1	-19,9
Temmuz	14,8	-6,5	17,7	-7,9	115,6	-18,9	231,0	-11,4
Ağustos	12,4	-5,8	18,8	20,5	119,0	-16,9	237,3	-8,8
Eylül	15,9	4,7	20,8	23,1	122,9	-14,0	240,3	-6,0
Ekim	17,3	5,5	19,7	8,5	125,7	-12,3	247,4	-2,3

Kasım	16,0	-0,9	21,1	16,0	127,2	-10,9	253,3	1,2
Aralık	17,8	15,9	22,3	11,6	132,1	-8,2	256,5	0,4
2021 Ocak	15,0	2,0	18,0	-6,0	135,2	-4,7	261,3	3,8
Şubat	15,9	9,2	19,2	9,4	131,1	-6,8	258,7	4,2
Mart	18,9	42,0	23,6	25,5	144,0	9,7	275,4	17,8
Nisan	18,7	108,9	21,8	61,0	143,9	37,7	273,3	34,6
Mayıs	16,4	65,4	20,6	54,0	145,3	43,7	276,9	38,0
Haziran	19,7	46,7	22,6	38,6	146,2	32,5	283,6	35,6
Temmuz	16,3	9,9	20,6	16,8	147,9	24,3	283,5	22,7
Ağustos	18,8	51,4	23,1	23,5	149,4	22,4	287,2	21,0
Eylül	20,7	29,6	23,3	11,9	144,4	16,7	289,9	20,1
Ekim	20,7	19,6	22,2	12,7	157,6	21,8	294,0	18,8
Kasım	21,4	33,4	26,9	27,2	156,5	21,1	306,1	20,8
Aralık	22,2	24,8	29,0	29,8	159,3	19,8	311,3	21,3
2022 Ocak	17,5	17,0	27,8	54,2	227,7	15,2	315,8	20,8
Şubat	19,9	24,8	27,8	44,5	232,7	20,3	320,5	23,8
Mart	22,6	19,3	30,8	30,7	244,2	17,7	351,1	27,4
Nisan	23,3	24,4	29,4	35,0	252,3	21,5	339,5	24,2
Mayıs	18,9	15,0	29,5	43,5	256,0	21,7	341,7	23,4
Haziran	23,3	18,3	31,5	39,7	260,4	22,6	341,2	20,2
Haziran	18,5	13,3	29,2	41,3	260,8	1,7	340,4	-0,3
Temmuz	21,2	12,8	32,5	40,4	259,3	0,2	329,9	-2,9
Ağustos	22,5	9,1	32,2	38,1	258,9	-0,9	326,3	-1,1
Eylül	21,3	2,9	29,2	31,4	258,0	-1,1	331,3	1,5
Ekim	21,8	1,9	30,6	14,0	256,6	-0,7	334,8	0,6
Kasım	22,9	2,9	32,6	12,2	251,9	-2,0	313,4	-6,4
Aralık	18,5	17,0	29,2	41,3	250,2	-0,9	317,6	1,3

Kaynak: TÜİK. Dış Ticaret İstatistikleri, FRED, 2022. *Önceki yılın aynı ayına göre.

Salgın hem küresel ticareti hem de ekonomik yaşamı etkilediği için ithalat rakamları salgınla paralellik göstermiştir. Salgınla mücadelede ihtiyaç duyulan temel tıbbi ürünlere olan talebin artması ithalat rakamları üzerinde etkili olmuştur.

2.4. BÜTÇE DENGESİ, KAMU BORCU VE DIŞ BORÇLARA ETKİSİ

Salgın hastalığın ortaya çıkması ülkeler üzerinde pek çok olumsuz etkisi olmuştur. Makroekonomik göstergelerde ciddi bozulmalar meydana gelmiştir. Salgın ekonomilerde genel bir durgunluk etkisi oluşturmuştur. Bu durgunluk üretim kayıplarına, işsizlik oranlarının artmasına, dış ticaret oranlarında düşüşe ve küresel emtia fiyatlarının artmasına yol açmıştır. Salgının sebep olduğu bütün etkileri azaltmak amacıyla ülkeler kamu kaynaklarıyla emekçileri ve girişimcileri desteklemişlerdir. Buna bağlı olarak ülkelerin harcamalarında artış olurken, ekonomik aktivitenin bozulması sonucu gelirlerinde düşüş meydana gelmiştir. Bu da kamu açığı ve borçlanma üzerinde olumsuz bir etki meydana getirmiştir.

Türkiye ekonomisi incelendiğinde salgınla birlikte kamu giderlerinde artış gerçekleşmiştir. Salgının etkilerinin ağır hissedildiği 2020 yılında, devletin vergi erteleme ve kolaylıklar sağlaması, işletmelere yönelik uzun vadeli ve düşük faizli kredi olanakları sunması ve işini kaybedenlere yönelik nakdi yardım harcamalarının artmasına ve bütçe dengesinin 171,1 milyar TL açık vermesine sebep olmuştur. 2021 ve 2022 yıllarında da bütçe açık vermeye devam etmiştir. Türkiye’de yıllık TÜFE enflasyon oranının 2020 yılında %14,6, 2021 yılında %36,1 ve 2022 yılında %64,3 olduğu dikkate alınırsa, sadece salgının ilk yılı olan 2020 yılında bütçe açığındaki artış enflasyon oranının üzerinde gerçekleşmiştir. Bu yıl salgın bütçe açığında etkisini belirgin bir şekilde göstermiştir. 2022 yılında yüksek enflasyona rağmen bütçe açığının azalması bütçe disiplini açısından önemli bir gösterge olmuştur.

ABD’de salgının ekonomik etkileriyle mücadele etmek için genişletici para ve maliye politikaları uygulanması sonucu kamu harcamaları artmıştır. 2019 yılında 5,16 trilyon ABD Doları olan kamu harcamaları 2020 yılında 7,49 trilyon ABD Doları olmuştur. Kamu harcamalarında artış yaşanması ile beraber, hükümet vergi indirimlerine gidilmesi kararı almıştır. Vergi gelirlerinin düşmesi kamu gelirlerinde bir azalmaya neden olmuştur. Kamu gelirlerindeki bu düşüşün en önemli nedenlerinden biri de üretim faaliyetlerinin sektöre uğraması, işsizlik oranı artışları, küresel ticaretin bozulması olmuştur. Kamu gelirleri incelendiğinde 2019 yılında 4,01 trilyon ABD Doları olarak gerçekleşmiştir. Salgının olumsuz etkileriyle birlikte kamu gelirleri 2020 yılında 3,91 trilyon ABD Doları olmuştur, 2021 ve 2022 yıllarında kamu gelirlerinde

artış yaşansa da ABD hükümeti trilyonlarca dolarlık destek paketleri ilan etmiş, salgının olumsuz etkisi 2021 yılında ABD'nin kamu giderlerini artırmıştır. Bütçe açığı ise 2019 yılında 1,15, 2020 yılında 3,68, 2021 yılında 3,010 ve 2022 yılında 1,4 trilyon ABD doları olmuştur. Türkiye'de olduğu gibi salgının yaşandığı ilk yılda bütçe açığı hızla artmıştır. ABD'de 2020 yılında TÜFE enflasyon oranının %1,2 olması bütçe açığındaki şişmenin enflasyon dışında salgından kaynaklandığının açık bir kanıtı olmuştur. ABD'de TÜFE enflasyon oranı 2021 yılında %4,7 ve 2022 yılında %8 olmuştur. ABD'de 2020 yılından sonra bütçe açığında azalma yaşanmıştır. Kamu gelirlerinin artması, üretim faaliyetlerinin yeniden ivme kazanması ve işsizlik oranlarının azalması sonucunda ekonominin geçmiş yıllara göre canlılık kazandığı görülmektedir.

Tablo 7. Türkiye ve ABD'nin Bütçe Dengesi, 2019-2022

Türkiye (Milyar TL)					ABD (Milyar ABD Doları)			
Yıllar	2019	2020	2021	2022	2019	2020	2021	2022
Gelirler	853,6	1.005,0	1.370,7	2.749,5	4.010	3.910	4.390	4.900
Giderler	978,1	1.183,2	1.576,9	2.886,7	5.160	7.490	7.400	6.300
Bütçe Dengesi	-124,4	-178,1	-206,1	-137,2	-1.150	-3.580	-3.010	-1.400

Kaynak: Hazine ve Maliye Bakanlığı, www.fiscaldata.treasury.gov, 2022,

Dış borç, ülkelerin diğer ülkelerden ve uluslararası kuruluşlardan borçlanması durumunu ifade etmektedir. Salgın hastalık ülkeler üzerinde, üretim tedarik zincirinde bozulmalar, dış ticaretin aksaması, arz-talep dengesizleri hem kamu hem de özel sektörün mali dengesinde bozulmaya yol açmıştır. Salgının öncesi küresel ekonomik ilişkiler zaten kırılgan bir yapıya sahipti, salgının başlamasıyla bu dengesizlikler daha çok artmıştır.

Salgın döneminde devletlerin vatandaşlara ve işletmelere daha çok karşılıksız yardım yapmaları kamu dış borcunu artıran temel etken olmuştur. Salgın döneminde hükümetler salgının yayılma hızını ve yıkıcı etkilerini azaltmak amacıyla daha çok aşı, maske, eldiven gibi hijyen kitleri satın almak, daha çok işsizlik ödemesi yapmak ve işletmelere yönelik destek paketleri açıklamak zorunda kalmıştır.

Tablo 8’de Türkiye ve ABD’nin brüt dış borç stoku verilmiştir. Türkiye verileri kamu, merkez bankası ve özel sektör dış borçları toplamıdır. Salgının dış borçları aşırı olmayan artırıcı etki yaptığı anlaşılmaktadır. Türkiye 2020 yılı birinci çeyrekte 410,3 milyar dolar olan brüt dış borç 2022 dördüncü çeyrekte 459 milyar dolara çıkmıştır. Yaklaşık üç yılda 49 milyar dolar artmıştır.

ABD’nin dış borcu 2020/1Ç’de 20.413 milyar dolar olmuşken 2022/4Ç’de 24.544 milyar dolara çıkmıştır. Yaklaşık üç yılda ABD’nin dış borcu 4.131 milyar dolar artmıştır. Dış borcun artmasında kamu giderleri artarken kamu gelirlerinin yeterince artmaması etkili olmuştur. Kamu gelirleri yeterince artmazken kamu giderlerinin artması kamu açığının artmasına, kamu açığının artması da kamu borcunun artmasına yol açmıştır. Salgının ekonomik aktiviteyi olumsuz etkilemesi üzerine özel sektör girişimcilerin mali yapıları bozulmuş, özel sektör de borçlanmak zorunda kalmıştır.

Tablo 8. Brüt Dış Borç Stoku, Milyar Dolar

Yıllar	Türkiye	ABD
2019/4Ç	414,6	20.421,2
2020/1Ç	410,3	20.412,7
2020/2Ç	406,3	21.234,4
2020/3Ç	414,5	21.310,6
2020/4Ç	430,2	21.314,6
2021/1Ç	427,2	21.358,3
2021/2Ç	440,9	22.595,4
2021/3Ç	448,8	22.824,2
2021/4Ç	439,2	23.370,7
2022/1Ç	447,1	23.930,4
2022/2Ç	441,9	24.048,7
2022/3Ç	439,5	24.350,9
2022/4Ç	459,0	24.544,3

Kaynak: Hazine ve Maliye Bakanlığı, 2022; www.fiscaldata.treasury.gov, 2022

2.5. DÖVİZ KURUNA ETKİSİ

Bir ülke ekonomisinin istikrarının sağlamada ve korumada döviz kuru oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Döviz kuru; dış borç, ticaret dengesi, küresel rekabet gücü ve sermaye akışları ile ilişkili olması nedeniyle döviz kuru dalgalanmalarını yakından izlenmek gerekir (Padhan ve Prabheesh, 2021). Salgın hastalığın ortaya çıkması ve yayılmasıyla birlikte uluslararası dış ticaret hacminde düşüş yaşanmıştır. Bu düşüşler sermaye akımlarını da etkileyerek bozulmalara yol açmıştır (Qin vd., 2020). Sermaye akımlarının bozulması döviz kurundaki dalgalanmaları artırmıştır. Covid-19 vaka sayılarının artması, ülkelerin uygulamış oldukları kısıtlamalar ve yasaklar sonucu döviz kurları etkilenmiştir (Feng vd., 2021).

Tablo 9’da Türkiye ve ABD ekonomisine ait salgının ortaya çıkması ve 2022 yılına kadar olan dönemde reel efektif döviz kurları yer almaktadır. Ülkeler birden çok ülke ile dış ticaret yaptıklarından ve kur değişimleri analiz edilirken karşılıklı ülkelerdeki enflasyonu dikkate almak gerektiğinden kur değişimleri analiz edilirken reel efektif kurun esas alınması daha güvenilir sonuç verebilir.

Aşağıdaki denklemdeki REK, reel efektif kur, P^d , yurt içi fiyat endeksi, E nominal kur, P^f , yurt dışı fiyat endeksi, $i = 1$ ’den n ’e kadar kendisi ile dış ticaret yapılan ülke sayısı ve w_i , her bir ülke ile yapılan dış ticaretin toplam dış ticaret içindeki ağırlığı olmak üzere reel efektif kur aşağıdaki formülle hesaplanır.

$$REK = \prod_{i=1}^n (P^d / E_i \cdot P_i^f)^{w_i}$$

Denkleme göre yurt içi fiyat endeksi artarsa, nominal kur ve yurt dışı fiyat endeksi düşerse reel efektif kur artar. Belirtilen bu değişiklikler ulusal malların yabancı mallar karşısındaki rekabet gücünün azalması anlamına geleceği için reel efektif kurun düşmesi ülkenin lehine, artması aleyhine olabilir. Tabi reel efektif kurun düşmesinin ulusal paranın yabancı paralar karşısında reel olarak değer kaybı anlamına geldiğini de unutmamak gerekir.

Türkiye’de reel efektif döviz kuru salgın süresince dalgalı bir şekilde azalmıştır. Salgına Mart 2020’de 72,98 ile giren kur Kasım 2020’de 60,36 ile dip yapmış, Şubat 2021’de 68, 83’e çıkmış, Haziran 2021’de 59,11 ve Aralık 2021’de tablonun en düşük değeri olan 47,68 değerine düşmüştür.

ABD’de reel efektif döviz kuru dalgalı seyir izlemiştir. Salgının ilk aylarında Nisan 2020’den itibaren azalışa geçmiş, Ocak 2021’de 94,62 değeri ile dip yapmış, sonra artışını sürdürmüştür. ABD doları kriz dönemlerinde küresel piyasalarda en çok aranan rezerv para olduğu için TL’ye bağlı reel efektif kurdaki değişimin tersine yönelim göstermiştir. 2022 yılının sonuna doğru salgının başındaki değerinin üzerine çıkmıştır.

Tablo 9. Türkiye ve ABD’nin Reel Efektif Döviz Kurları

Aylar	Türkiye	ABD
2019 Aralık	76,06	98,12
2020 Ocak	75,65	97,65
Şubat	75,20	98,76
Mart	72,98	102,42
Nisan	69,24	104,41
Mayıs	68,70	103,91
Haziran	69,16	101,77
Temmuz	68,34	101,24
Ağustos	63,80	99,94
Eylül	62,18	99,25
Ekim	60,44	98,56
Kasım	60,36	97,02
Aralık	61,96	95,06
2021 Ocak	65,25	94,62
Şubat	68,83	94,99
Mart	65,02	96,76
Nisan	61,65	96,82
Mayıs	59,83	96,22
Haziran	59,11	97,19
Temmuz	60,63	98,56
Ağustos	62,18	98,78
Eylül	62,28	98,68
Ekim	59,44	99,50
Kasım	53,44	100,31
Aralık	47,68	101,02

2022		
Ocak	52,05	100,90
Şubat	53,81	100,83
Mart	53,81	102,44
Nisan	56,91	103,16
Mayıs	55,56	106,18
Haziran	53,08	107,42
Temmuz	53,93	109,20
Ağustos	52,85	108,69
Eylül	54,26	111,25
Ekim	55,62	112,98
Kasım	55,86	110,17
Aralık	54,91	107,43

Kaynak: TCMB, Döviz Kuru İstatistikleri, Investing, 2022.

Döviz kurundaki değişiklikleri daha gerçekçi ve anlaşılır incelenmesi için reel efektif döviz kuru ele alınmıştır. Nominal döviz kurunda ülkelerin karşılıklı enflasyon oranları hesaba katılmadığı, reel kur hesabında sadece karşılıklı iki ülkedeki enflasyon dikkate alındığı, oysa ülkelerin birden çok ülke ile dış ticaret yaptığı ve her bir ülke ile yapılan dış ticaretin ağırlığı birbirinden farklı olduğu için uluslararası karşılaştırmalarda en güvenilir kur göstergesi reel efektif kur olabilir.

2.6. FAİZ ORANINA ETKİSİ

Salgın ülkelerin üzerinde sosyal ve ekonomik olumsuz etkileri olmuştur ve halen devam etmektedir. Ülkeler salgının yayılmasını durdurmak ve ekonomik aktivitenin sağlıklı işleyebilmesi için çeşitli tedbir ve kısıtlamalar almışlardır. Merkez bankaları, salgın karşısında kısa sürede parasal genişleme politikalarına yönelmiş ve bir takım para politikası araçlarını kullanmışlardır. Merkez bankalarının salgın hastalığın ekonomiye verdiği olumsuz etkiye karşı uygulamış oldukları para politikası araçları ile varlık alımları, faiz indirimi, likidite oluşturulması, kredi destekleri gibi uygulamalarla olumsuz etkiyi minimize etmeyi amaçlamışlardır. Ülkelerin merkez bankaları salgının yol açtığı durgunluğu faiz indirimi ile aşmaya çalışmışlardır. Ülkeler salgından olumsuz etkilenen hane halkı ve sektörler için rekor miktarlarda destek programları açıklamışlardır.

Salgının meydana getirdiği olumsuz etkileri azaltmak ve kredi koşullarını desteklemek amacıyla tüm Dünya ülkelerinde olduğu gibi TCMB genişletici para politikaları izlemiştir. Çoğunlukla kullanılan para politikası aracı politika faiz oranı ve bir hafta vadeli repo ihale faiz oranıdır. Politika faiz oranını düşürmedeki temel amaç finansman maliyetinin minimize edilmesi ve tüketici güveninin desteklenmesi aracılığıyla ekonomik büyümenin ve istihdamın artırılmasıdır.

Tablo 10 incelendiğinde, TCMB Aralık 2019’da politika faiz oranını %12 düzeyinde uygulamıştır. Salgının küresel çapta hızla artması ve salgının Türkiye’yi de etkilemesinden dolayı TCMB piyasayı etkin kılmak için kademeli bir şekilde faiz oranında indirim gitmiştir. 2020 yılı Ocak ayında politika faizi % 11,25, Şubat ayında %10,75 ve Mart ayında salgın ile birlikte politika faizinde 100 baz puan indirim yapılarak %9,75 olarak gerçekleşmiştir. Nisan ayında % 8,75 seviyesine düşürülmüştür. Mayıs ayında ise 50 baz puan azalışla %8,25 seviyesine indirilmiştir. 2020 yılı Eylül ayına genişletici para politikası çerçevesinde faiz oranlarında indirim gidilmiştir. 2020 yılı Kasım ayında ise enflasyon beklentilerinin iyileşmesi ve dezenflasyon sürecinin temelleri için, TCMB politika faizi % 10.25’ten % 15’e çıkarmıştır. TCMB para politikasında sıkı duruşu teyit etmek üzere Aralık 2020’de %17’ye, Mart 2021’de %19’a çıkarmıştır.

TCMB’nin politika faiz oranını artırmasında yurtiçi talep koşulları, döviz kurundaki yükseliş trendinin devam etmesi, küresel gıda ve diğer emtia fiyatlarındaki artış ile enflasyon beklentilerindeki yükseliş etkili olmuştur. TCMB her ne kadar ekonomik işleyişi izleyerek uygun bir faiz politikası uygulamaya çalışsa da hükümet yaşanmakta olan ekonomik durgunluğu gerekçe göstererek faiz oranının düşürülmesi taraftarı olmuştur. TCMB başkanlarında görev değişikliği olmuş ve TCMB politika faizinde seri düşüşler yapılmıştır. Politika faizi Eylül 2021’de %18’e, itibaren kademeli bir şekilde politika faiz indirimine gidilmiştir. Eylül ayında %18’e, Aralık 2021’de %14’e, Ekim 2022’de %10,5’e ve Kasım 2022’de %9’a düşürülmüştür.

ABD ekonomisi incelendiğinde, salgın döneminde etkilenen makroekonomik göstergeler üzerinde salgının yıkıcı etkisini azaltmak için tüm ülkelerde olduğu gibi ABD hükümeti de ekonomiye mali destek ve yardımlarla birlikte Federal Reserve (FED)’in uyguladığı düşük faiz politikaları ile ekonomiye etkinlik kazandırmayı

amaçlamıştır. Şubat 2020’de %1,5 olan faiz oranı Mart 2020’de %0,25’e düşürülmüş, Şubat 2022’ye kadar bu oran korunmuştur. Faiz oranında radikal düşüş yaparak ve düşük faiz oranını uzun süre koruyarak salgının yol açtığı ekonomik durgunluğun hafifletilmesi amaçlanmıştır. Bundan sonra yükselen enflasyon beklentisine karşı direnç oluşturmak amacıyla faiz oranında seri artışlar yapılmıştır. Mart 2022’de %0,5’e, Mayıs 2022’de %1’e, Haziran 2022’de %1,75’e, Temmuz 2022’de %2,5’e, Eylül 2022’de %3,25’e, Kasım 2022’de %4’e ve Aralık 2022’de %4,5’e çıkarılmıştır. Şubat 2022’de %0,25 olan faiz oranının Aralık 2022’de %4,5’e çıkması dikkate alındığında faiz oranı 10 ayda 18 kat artırılmıştır. Salgının yol açtığı ekonomik durgunluk, işsizlik artışı ve üretim kaybı başlangıçta düşük faiz politikası uygulamayı gerektirmiştir. Daha sonra yüksek enflasyon beklentilerinin kuvvetlenmesi faiz oranının artırılmasını gerekli kılmıştır.

Tablo 10. Türkiye ve ABD’nin Politika Faiz Oranları, %

Aylar	Türkiye	ABD
2019		
Aralık	12,00	1,75
2020		
Ocak	11,25	1,75
Şubat	10,75	1,75
Mart	9,75	0,25
Nisan	8,75	0,25
Mayıs	8,25	0,25
Haziran	8,25	0,25
Temmuz	8,25	0,25
Ağustos	8,25	0,25
Eylül	10,25	0,25
Ekim	10,25	0,25
Kasım	15,00	0,25
Aralık	17,00	0,25
2021		
Ocak	17,00	0,25
Şubat	17,00	0,25
Mart	19,00	0,25
Nisan	19,00	0,25
Mayıs	19,00	0,25

Haziran	19,00	0,25
Temmuz	19,00	0,25
Ağustos	19,00	0,25
Eylül	18,00	0,25
Ekim	16,00	0,25
Kasım	15,00	0,25
Aralık	14,00	0,25
2022 Ocak	14,00	0,25
Şubat	14,00	0,25
Mart	14,00	0,50
Nisan	14,00	0,50
Mayıs	14,00	1,00
Haziran	14,00	1,75
Temmuz	14,00	2,50
Ağustos	13,00	2,50
Eylül	12,00	3,25
Ekim	10,50	3,25
Kasım	9,00	4,00
Aralık	9,00	4,50

Kaynak:Investing.com

Covid-19 nedeniyle ekonomik büyüme oranlarındaki azalmalar, dış ticaretin kısıtlamalar ile birlikte sektöre uğraması sonucu merkez bankaları faiz indirimine gitmiş, finansal sistemde oluşabilecek tahribatı engellemek amacıyla daha kapsamlı tedbirler açıklanmıştır

2.7. ENFLASYONA ETKİSİ

Salgın küresel çapta yayıldığı için tüm dünya ekonomilerini olumsuz etkilemiştir. Ekonomilerde ciddi daralmalar, işsizlik artışları, küresel ticarete bozulmalar meydana gelmiştir. Dünya ekonomilerinde yaşanan bu daralmalarda enflasyonist etkinin de payı bulunmaktadır. Salgının yoğun bir şekilde yaşandığı 2020 yılı itibarıyla uygulanan kısıtlamalar ve tedbirler doğrultusunda ekonomik aktivitede bozulmalar meydana gelmiş, arz ve talep dengesinin bozulması sonucunda enflasyon oranları derinden etkilenmiştir (Bölükbaş, 2020, s.51).

Tablo 11’de görüldüğü gibi, Türkiye ekonomisinde, salgının henüz etkisinin hissedilmediği Aralık 2019’da yıllık TÜFE enflasyon oranı %11,84 olarak gerçekleşmiştir. Kasım 2020’ye kadar enflasyon oranında önemli bir artış olmamıştır. Kasım 2020’de %14,03 olan enflasyon oranı, Kasım 2021’deki küçük bir düşme hariç Ekim 2022’ye kadar sürekli artmıştır. Ekim 2022’de analiz edilen dönemin en yüksek enflasyon oranı olan %85,51’e çıkmıştır. Aralık 2022’de gerçekleşen %64,27 enflasyon oranı Mart 2022’den sonraki en düşük değer olmuştur. 2022 yılı enflasyon oranları dikkate alındığında Türkiye’nin kronik yüksek enflasyon yaşanan 1990’lı yıllara geri dönelebileceği yönünde kaygı oluşturmuştur.

Enflasyon oranı ve salgın arasındaki ilişki dikkate alındığında, salgının başlangıçta enflasyonist etki oluşturmadığı, ilerleyen yıllarda ise oluşturduğu görülmektedir. Salgının ekonomiye olumsuz etkilerini hafifletmek amacıyla düşük faiz, genişlemeci para ve maliye politikaları izlenmesi zamanla enflasyon oranının artmasında etkili olmuştur. Salgına karşı yürütülen tedavi ve aşı çalışmalarının olumlu sonuç vermesi üzerine ülkeler 2021 yılı sonunda salgına karşı uyguladıkları yasakları ve tedbirleri gevşetmişlerdir. Salgının şiddetli olduğu başlangıç yıllarında ve aylarında tedbirler katı uygulandığı için arz ve talepte birlikte daralma yaşanmış, yüksek enflasyon ortaya çıkmamıştır. Tedbirler gevşetildiğinde talep hemen artarken, arzın hemen artırılabilmesi, girdi tedarik zincirinde aksamalar olması ve döviz kuru artışları enflasyonun hızla artmasında etkili olmuştur.

ABD ekonomisinin TÜFE enflasyon oranları incelendiğinde, salgının başladığı ilk aylarda enflasyon oranı düşmüş, sonra artmış ve uzun süre stabil kalmış, sonra aşırı artmış, daha sonra hafifçe azalmıştır. Şubat 2020’de %2,30 olan enflasyon oranı Mart 2020’de %1,5’e, Nisan 2020’de %0,3’e ve Mayıs 2020’de %0,1’e düşmüştür. Bu oran tablonun en düşük enflasyon oranıdır. Bundan sonra enflasyon oranı Ocak 2021’e kadar dalgalı ve yavaş artış göstermiştir. Ocak 2021’de %1,4 olan enflasyon oranı Haziran 2021’de %5,4’e, Haziran 2022’de %9,1’e çıkmış, bundan sonra sürekli azalmış ve Aralık 2022’de %6,5 olmuştur. Mayıs 2020’deki %0,1 enflasyon oranı ile Haziran 2022’deki %9,1 enflasyon oranı karşılaştırıldığında yaklaşık iki yılda 91 kat artmış demektir. Şubat 2022’deki %7,9 enflasyon oranı 1981’den bu yana gerçekleşen en yüksek enflasyon oranı olmuştur. Enflasyon oranındaki hızlı artışın salgından kaynaklı

arz-talep dengesizlikleri, ipotek ve kira ertelemelerinin sona ermesi ve gevşek politikalar etkili olmuştur (IMF, 2021, s. 8).

Tablo 11. TÜFE Enflasyon Oranları, %

Aylar	Türkiye	ABD
2019		
Aralık	11,84	2,30
2020		
Ocak	12,15	2,50
Şubat	12,37	2,30
Mart	11,86	1,50
Nisan	10,94	0,30
Mayıs	11,39	0,10
Haziran	12,62	0,60
Temmuz	11,76	1,00
Ağustos	11,77	1,30
Eylül	11,75	1,40
Ekim	11,89	1,20
Kasım	14,03	1,20
Aralık	14,60	1,40
2021		
Ocak	14,97	1,40
Şubat	15,61	1,70
Mart	16,19	2,60
Nisan	17,14	4,20
Mayıs	16,59	5,00
Haziran	17,53	5,40
Temmuz	18,95	5,40
Ağustos	19,25	5,30
Eylül	19,58	5,40
Ekim	19,89	6,20
Kasım	21,31	6,80
Aralık	36,08	7,00
2022		
Ocak	48,69	7,50
Şubat	54,44	7,90
Mart	61,14	8,50
Nisan	69,97	8,30

Mayıs	73,50	8,60
Haziran	78,62	9,10
Temmuz	79,60	8,50
Ağustos	80,21	8,30
Eylül	83,45	8,20
Ekim	85,51	7,70
Kasım	84,39	7,10
Aralık	64,27	6,50

Kaynak: TCMB, Enflasyon İstatistikleri, 2023, BLS, 2023.

BÖLÜM 3:COVID-19'A KARŞI ALINAN EKONOMİK TEDBİRLER

Çin'in Wuhan şehrinde ortaya çıkan ve hızla yayılarak bütün dünyayı etkileyen salgın, ülkelerin ekonomileri üzerinde birçok olumsuz etki bırakmıştır ve olumsuz etkileri halen devam etmektedir. Sağlık, finans, tarım, sanayi, hizmet, eğitim, spor, turizm, medya gibi neredeyse bütün sektörleri etkileyen salgın, sektörler üzerinde ciddi hasarlar bırakmaya devam etmektedir. Salgının ortaya çıkardığı olumsuz etkilere maruz kalan alanlar sosyal, sağlık ve ekonomi şeklinde gruplandırılabilir.

Sosyal alandaki etkiler, gündelik hayatın durma noktasına gelmesi ve bireyler üzerinde strese yol açması; kafe, otel, sinema, kuaför, spor salonları, alışveriş merkezlerinin kapatılması ve sokağa çıkma yasağının uygulanması sosyal alanda birçok aksaklığı beraberinde getirmiştir.

Salgın sağlık alanında, az gelişmiş ülkelerde daha fazla sorun meydana getirmiştir. Bu sorunlar, vakaların teşhisi, karantina süreçleri ve tedavisinde oluşan yoğunluklar, hastane ve sağlık ekipmanlarının yetersizliği, ilaç tedarikinde oluşan aksaklıklar şeklinde ortaya çıkmıştır.

Salgın ekonomi alanında gelir kayıpları, işsizlik artışı, dış ticaret kayıpları, arz ve talep dengesizlikleri, likidite sorunu gibi farklı şekillerde ortaya çıkmıştır.

Salgın hastalığın ortaya çıkardığı olumsuz durumların giderilmesi için salgından etkilenen ülkeler sosyal, sağlık ve ekonomi alanında kısa sürede pek çok tedbiri uygulamaya koymuşlardır (Anderson vd., 2020; Gupta vd., 2020; Hale vd., 2020).

Bu bölümde Türkiye ve ABD'nin salgına karşı aldığı tedbirler incelenecektir. Salgının yayılma hızının çok yüksek olması nedeniyle devletler bazı tedbirler almışlardır. Bu tedbirler; sokağa çıkma yasağı, karantinalar, eğitim-öğretim kurumlarında örgün eğitim yerine uzaktan eğitime geçilmesi, seyahat kısıtlamaları, alışveriş merkezlerinin, kafelerin, lokantaların ve kuaförlerin kapatılması, konser, konferans, sempozyum, sinema gibi insanların toplu bulundukları etkinliklere son verilmesi şeklinde olmuştur. Söz konusu bu tedbirler salgının yayılmasını engellemek için olsa da ülkelerin ekonomilerine ciddi zararlar vermiştir.

Ülkeler salgının ortaya çıkardığı ekonomik sorunlarla mücadele ederken, bozulan makro ekonomik dengesizlikleri mümkün olduğunca gidermek amacıyla, farklı miktarlarda ve önceliklerde para ve maliye politikalarına başvurmuşlardır (CRS Report, 2020; Baldwin ve Marco, 2020 vd., 2020).

3.1. PARA POLİTİKASI TEDBİRLERİ

Covid-19 salgını, bir yandan sağlık için ciddi tehlike oluştururken diğer yandan ülkelerin ekonomileri için de ciddi tehditler oluşturmuştur. Salgının olumsuz etkileriyle mücadele edebilmek için politika yapıcılar tüm dünyada farklı uygulamaları devreye sokmuşlardır. Merkez bankaları iş ve üretim kayıplarının ve olumsuz beklentilerin tehdit ettiği ekonomide bir de finansal sıkışıklık yaşanmaması için çaba harcarken diğer yandan maliye politikaları kapsamında salgından olumsuz etkilenen hane halkına ve firmalar mali destek sağlamaya çalışılmıştır.

3.1.1. Türkiye'nin Aldığı Parasal Tedbirler

Salgının olumsuz etkilerini kısıtlamak ve piyasaların sağlıklı işlemesi oldukça önemlidir. Bu nedenle, 19 Mart 2020'de yapılacak olan Para Politikası Kurulu (PPK), 17 Mart 2020 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Bu toplantıda 100 baz puan politika faiz oranı indirimine gidilerek %9,75 düzeyine çekilmiştir (TCMB, 2020).

Bununla birlikte, 7 Mart, 31 Mart ve 17 Nisan 2020 tarihlerinde salgına karşı alınan tedbirler kapsamında;

- Bankaların TL ve yabancı paranın likidite yönetimine esneklik kazandırılması ve öngörülebilirliğin artırılması,
- Kredi akışının sürekliliği ve ihracatçı firmaların desteklenmesi,
- Reeskont kredi düzenlemeleriyle ihracatçı firmaların desteklenmesi,
- Devlet İç Borçlanma Senetleri (DİBS) piyasa likiditesinin desteklenmesidir (TCMB, 2020).
- 1 hafta vadeli repo ihalelerine ek olarak gereksinim duyulması halinde piyasalara repo ihaleleri yoluyla 91 gün vadeye kadar likidite oluşturulması amaçlanmıştır.

- Açık Piyasa İşlemleri (APİ) kapsamında tanınan likidite imkanlarına ilişkin limitler artırılmıştır.
- Reel kredi büyüme imkanı sağlayan bankalara yönelik yabancı para zorunlu karşılık oranlarında 500 baz puanlık indirimde gidilmiştir.
- 20 Mart 2020 tarihi itibarıyla, mevcut reeskont kredisi azami vadeleri, kısa vadeli kullanımlarda 240 güne, daha uzun vadeli kullanımlar için ise 720 güne uzatılmıştır.
- Bankalara yönelik TCMB'ye doğrudan DİBS satım imkânına ilişkin limitler, 17 Nisan 2020 tarihinde, repo işlem limitlerinden bağımsız bir şekilde uygulanarak bankalara repo işlem limitlerine eşit büyüklükte DİBS satım limiti tanımlanacağı ilan edilmiştir.
- TCMB bünyesinde gerçekleştirilen TL ve döviz işlemleri çerçevesinde varlığa dayalı menkul kıymet ile ipotek/varlık teminatlı menkul kıymetler teminat havuzuna dâhil edilmiştir.
- 1, 3 ve 6 ay vadeli olarak geleneksel yöntemle gerçekleştirilen ABD doları karşılığı swap ihalelerinin yanında, Euro ve altın karşılığı swap ihaleleri yapılması kabul edilmiştir.
- TCMB, döviz karşılığı TL swap piyasasında geleneksel yöntemle gerçekleştirilen swap ihalelerinin limitleri %20'den %30'a yükseltmiştir.
- TCMB, APİ portföyü doğrudan alım işlemlerinin önden yüklemeli olarak gerçekleştirilebileceğini belirtmiş ve gerekli olduğu takdirde söz konusu limitlerin piyasa koşullarına göre güncellenebileceğini duyurmuştur.
- Geçici olarak piyasa yapıcı bankalara, İşsizlik Sigortası Fonu'ndan satın aldıkları DİBS'leri, TCMB tarafından belirlenen koşullar ve tutarlar dâhilinde TCMB'ye satma imkânı ya da APİ çerçevesinde tanınan likidite imkânını belirli oranlar dâhilinde artırma olanakları verilmiştir.
- APİ portföyü nominal büyüklüğünün 2020 yılı için TCMB analitik bilanço aktif toplamına oranının azami büyüklüğü %5'den, %10'a yükseltilmiştir.

Bu parasal önlemlerle birlikte TCMB, kamu bankaları ve diğer düzenleyici ve denetleyici kuruluşlar ekonomik faaliyetlerin devamını sağlamak için salgın boyunca ek

tedbir almaya devam etmiştir (TCMB, 2020; TİM, 2020; ATO, 2020; TOBB, 2020; Ziraat Bankası, 2020; IMF, 2020).

Covid-19'un Türkiye ekonomisinde etkisi görülmeye başlamasıyla birlikte öncelikle para politikası tedbirlerine başvurulmuştur. Nakit akışının durmaması için alınan bu önlemler, piyasaların çalışmaları açısından gerekli görülmüştür. Genişletici para politikaları, çalışanların işlerinde çalışmadığı bu dönemlerde istihdamı ve üretimi artırmada çok etkili olmamıştır. Likiditeyi bollaştırma, duran bir piyasayı çalıştırmak için yeterli olmamıştır. Diğer taraftan, genişletici para politikaları ilerleyen zamanda enflasyonist baskıya yol açmıştır.

Merkez Bankası, salgından etkilenen geniş kesimler doğrudan hedef alınmayıp, para politikası kanalı aracılığıyla alınan tedbirler piyasaları ayakta tutmayı amaçlamıştır. Merkez Bankasının aldığı bu tedbirler, bankalarla birlikte piyasayı desteklemeyi amaçlamıştır.

3.1.2.ABD'nin Aldığı Parasal Tedbirleri

ABD'de ilk Covid-19 vakasının 2020 senesinin ocak ayında görülmesine karşın FED tarafından uygulamaya alınan faaliyetler genellikle 2020'nin mart ayında uygulanmıştır. 2020'nin ikinci yarısından itibaren faaliyete sokulan uygulamalarda azalma yaşanmıştır. Finansal tedbir olarak son derece önemli yalnızca CARES yasası olarak bilinen tedbir alınmıştır. Bu yasa ile alınan tedbirlerin parasal büyüklüğü ABD'nin GSYH'nin neredeyse %11'i kadardır.

Salgının meydana getirdiği finansal krizin yıkımlarını önlemek için ABD ilk başta para politikası tedbirleri olarak piyasaların likidite sorununu çözmeye çalışmış daha sonra da diğer ülkeler gibi ABD'de de maliye politikası tedbirlerine başvurmuştur.

Parasal tedbirler kapsamında;

- Fiyat istikrarını sağlamak ve istihdam düzeyini en iyi şekilde tutmak için, Federal Açık Piyasa Komitesi tarafından FOMC bildirisi yayınlanmış ve bu bildiride federal fon oranı hedef aralığı %0,5 puan düşürülerek %0-0,25 arasına indirilmiştir (FED, 2020).

- Kişilerin ve işletmelerin kredi akışına destek vererek istihdam düzeyini maksimum düzeyde tutmak ve fiyat istikrarını sağlamak için FED, emanetçi kuruluşlara sağladığı krediler, zorunlu karşılıklar, gün içi krediler ve banka sermayesi ile likidite tamponları uygulamıştır (FED, 2020).
- ABD dolarının likiditesinin artırmak için Japonya Merkez Bankası, İngiltere Bankası, Kanada Bankası, İsviçre Ulusal Merkez Bankası ve Avrupa Merkez Bankası arasında takas işlemiyle birlikte eşzamanlı işlemler yapılmıştır (FED, 2020).
- İşletmelerin ve hane halklarının kredi gereksinimlerini karşılamak için Piyasa Yapıcı Kredi Tesisi (PDCF) kurulmuştur ve bankaların İndirim Penceresi'nin kullanılmasına teşvik edilmiştir. İş yerlerinin ve hane halkının kredi akışını sürdürmek için Ticari Kâğıt Finansman Tesisi (CPFF) kurulmuştur (FED, 2020).
- Bankaların gerçek ve tüzel kişilere verdikleri kredilerin devamlılığını sağlamak için bankalara esneklikler tanınmıştır (FED, 2020).
- Kişilerin ve işletmelerin kredi kapasitesinin genişletilmesi için Para Piyasası Yatırım Fonu Likidite Kredisi (MMLF) kurulmuştur ayrıca bu kapsamda 10 milyar dolar merkez bankasına kredi koruması sağlanmıştır (FED, 2020).
- Dünya piyasalarında ABD doları akışındaki olumsuzlukları gidermek, gerek yurtiçi gerekse yurtdışında işyerlerine ve hane halklarına kredi sağlamadaki sorunların üstesinden gelmek için dokuz merkez bankasıyla geçici süreliğine takas hattı oluşturulmuştur (FED, 2020).
- Belediye ve kamu para piyasalarının işleyişini artırmak için kredi akışını destekleme programı genişletilmiştir (FED, 2020).
- İşverenlere ve firmalara yardım etmek amacıyla ödenmemiş firma tahvilleri için İkincil Piyasa Kurumsal Kredi Tesisi (SMCCF) kurulması piyasaya likidite oluşturarak işverenlere kredi sağlamada destek olmuştur (FED, 2020).
- Vadeli Varlığa Dayalı Menkul Kıymetler Kredisi (TALF) oluşturulması işletmelerin ve tüketicilerin kredi akışını desteklemiştir (FED, 2020).

- Kredi birliklerinin, bankaların ve tasarruf sahiplerinin salgından etkilenen ve küçük firmalara ve tüketicilere mini dolar kredilerinin verilmesi yönünde çalışmalar yapılmıştır (FED, 2020).
- Hane halkı ve firmaların kredi arzının devamlılığını hedefleyerek para piyasasının eksiksiz bir şekilde çalışmasını sağlamak için Geçici Yabancı ve Uluslararası Para Otoriteleri (FIMA) Repo Tesisi kurulmuştur (FED, 2020).
- Hazine piyasasında salgın sebebiyle meydana gelen istikrarsızlığı gidermek ve finansal kuruluşlarının işletmelere ve hane halkına kredi oluşturma otoritesini artırmak için ek kaldıraç oranında geçici süreliğine değişikliğe gidilmiştir. (kaldıraç Ek oranı: çoğunlukla toplam konsolide varlıkları 250 milyar dolardan yüksek olan finansal kuruluşlar için geçerli orandır.) (FED, 2020).
- Müşterilerin tasarruf mevduatlarından istedikleri doğrultusunda para çekmelerini ve transfer işlemi yapmalarını sağlamak için "Tasarruf Mevduatı" gereğince bir ayda altı kez yapılan işlem sınırı geçici süreliğine kaldırılmıştır (FED, 2020).
- Eyaletlere ve belediyelere 500 milyar dolara kadar kredi imkanı sunularak nakit akışında oluşabilecek sorunları gidermek amacıyla Belediye Likidite Tesisinin (MLF) süresi uzatılıp ve kapsamı artırılmıştır (FED, 2020).
- Salgından önce finansal durumu güçlü olan küçük ve orta ölçekli firmaların kredi akışlarındaki sorunları gidermek için Ana Cadde Borç Verme Programının içeriğinde değişikliğe gidilerek kapsamı artırılmıştır (FED, 2020).
- Ek borç verenlere Maaş Koruma Programı Likidite Tesisine (PPPLF) erişim kolaylığı ve taahhüt edilebilecek teminatların genişletilmesi yapılmıştır. Böylelikle küçük firmalara likidite oluşturmada kolaylık sağlanmıştır (FED, 2020).
- Finansal kurumların müşterilerine kısa vadeli kredi verebilmesini sağlamak için küçük dolar kredilerinde bazı ilkeler yayınlanmıştır (FED, 2020).

- Piyasadaki orta ve küçük ölçekli firmalara destek sağlamak için, Ana Cadde Borç Verme Programı kapsamında asgari kredi miktarı düşürülmüş ve maksimum kredi tutarı artırılmıştır. Hastane, sosyal hizmet kurumları ve eğitim kuruluşlarının kredi erişimini daha kolay hale getirmek için Ana Cadde Borç Verme Programı kapsamında asgari istihdam sınırı 50'den 10'a indirilmiştir. Malî uygunluk niteliği oluşturulmuştur. Bağış şeklindeki finansman sınırı hafifletilmiştir (FED, 2020).
- ABD'de yerel hükümetlere ve eyaletlerine destek olmak amacıyla Belediye Likidite Tesisi için senetler ve tahvillerdeki faiz oranlarında değişiklik yapılmıştır (FED, 2020).
- Salgın boyunca küçük ölçekli firmalarda sürekli gelirlerinde meydana gelen kayıplara destek olmak için Ana Cadde Borç Verme Programı kapsamında en az kredi miktarı 250.000 dolardan 100.000 dolara çekilmiştir (FED, 2020).

3.2.Mali Tedbirler

Covid-19 salgınının ülkeler üzerindeki olumsuz ekonomik etkilerini hafifletmeye yönelik tüm Dünya ülkelerinde parasal tedbirlerin yanı sıra mali tedbirler de uygulanmıştır. Özellikle salgından olumsuz etkilenen işçilere, iş çevrelerine, sağlık çalışanlarına, işsizlere, yardıma muhtaç ya da dezavantajlı gruplara ülkeler, birçok alanda yardım paketini içeren mali tedbirler almışlardır.

3.2.1.Türkiye'nin Aldığı Mali Tedbirleri

Türkiye'nin salgına karşı uyguladığı genişletici maliye politikaları bir yandan düşük gelir düzeylerine sahip kişilere doğrudan nakit destek transferleri uygulaması ile diğer yandan likidite sorunu ile karşılaşan işletmelerin bu likidite sorununu gidererek üretim imkanlarını ve istihdam düzeylerini korumaya öncelik vermiştir.

Türkiye'nin uyguladığı belli başlı mali tedbirler aşağıdaki gibidir;

- Kredi Garanti Fonu (KGF), krediye ulaşamayan işletmelerin karşılaştığı teminat sorununu gidermek için limiti 25 milyar lira olan kredi miktarını 50 milyar liraya yükseltmiştir.
- Ücretsiz izne ayrılan işçilere işveren tarafından 15 Mart 2020'den sonra iş sözleşmesi bitirilen fakat işsizlik sigortasından faydalanamayan kişilere günlük 39,24 TL üç aylık bir dönemde ödenme yapılmıştır.
- Mevut çalışan sayısını korumak için ve salgının işsizlik oranında oluşturduğu artışların önüne geçebilmek için firmalara "İşe Devam Kredi Desteği" imkanı sağlanmıştır.
- İç havayolu taşımacılığında talebin hızlı bir şekilde düşmesini önlemek amacıyla 3 aylık süre boyunca %18 olan Katma Değer Vergisi (KDV) oranları %1'e düşürülmüştür.
- Salgından olumsuz etkilenen firmaların nakit akışlarında bozulmalar meydana geldiği için kredilerin ödenmesinde zorluk yaşayan firmalara kredi borcunu ertelemeleri olanağı ve ek finansman yardımı yapılmasına karar verilmiştir.
- Emekli maaşı asgari düzeyi 1500 TL'ye artırılmış ve emeklilere verilen bayram ikramiyesi 2020'nin nisan ayının başlarında ödenmeye başlamıştır.
- Covid-19 tedbirleriyle firmaların kredibilite derecelerinin ve kredi sicillerinin korunmasını sağlamak amacıyla Nisan, Mayıs ve Haziran ayında borcun zamanında ödenmemesi halinde oluşan temerrüdün firmaların kredi sicillerine "mücbir sebep" notu yazılma kararı alınmıştır.
- Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı tarafından, ekonomik istikrar kalkını paketinden ihtiyaç sahibi olan kesimlere ek iki milyar TL'lik bir kaynak sağlanmıştır.
- Çalışanlara yönelik kısa çalışma ödeneğinden üç aylık süreyle geçici gelir yardımı yapılmasına karar verilmiştir.
- Vatandaşların düşük maliyetli kredi kullanması için aylık geliri 5.000 TL'nin altında olan kişiler kamu bankalarından 10.000 TL'ye kadar kredi imkanı sağlanmıştır.

- Belediyelerin aylık vergi ödemelerinde borçlarına karşılık yapılan kesintilerin Hazine ve Maliye Bakanlığı tarafından Nisan, Mayıs ve Haziran aylarında ertelenmiş ve belediyelere üç milyar TL’lik bir kaynak oluşturacağı duyurulmuştur.
- Salgından en fazla etkilenen sektörlerde meydana gelen nakit akışının bozulmasını gidermek amacıyla kamu mali yükümlülüklerin ertelenmesi, SGK primlerinin üç aylık (nisan, mayıs, haziran) ödemelerinde ve KDV tevkifatında altı aylık erteleme yapılmıştır.
- Reeskont kredilerinin ödenmesinde üç ay uzatma ve ihracat yapan firmalara stok finansman desteği verilmiştir.
- Salgın sebebiyle alınan tedbirler neticesinde oluşacak vergi kaybının giderilmesi için purolarda %40 olan Özel Tüketim Vergisi (ÖTV) %80’e artırılmış ve kolalı gazozlarda ÖTV %25’ten %35’e yükseltilmiştir (TİM,2020, s.1-8).
- Esnaf ve sanatkarların finansal durumunun korunması için borçlarının üç ay süre ile ana para ve faiz ödemelerinin ötelenmesine karar verilmiştir.

Bu maliye politikalarıyla beraber çok daha fazla düzenleyici, denetleyici kurum ve kuruluşlar, iktisadi faaliyetlerin sürdürülmesi amacıyla birçok finansmana erişim imkânı sunmasına dair karar almışlardır (TCMB, 2020; TİM, 2020; ATO, 2020; TOBB, 2020; Ziraat Bankası, 2020; IMF, 2020).

Ekonomik durgunlukla ilgili olarak uygulanan vergi politikaları tüm dünya genelinde olduğu gibi Türkiye’de de genişletici maliye politikaları doğrultusunda birçok sektör için yüksek oranlarda vergi indirimleri yapılmış ve böylelikle yeni yatırımları destekleyici bir rol üstlenmiştir. Fakat yaşamakta olduğumuz salgının olumsuz etkileri gelişmiş ülkeler ve gelişmekte olan ülkeler arasında uygulanan mali destek ve tedbirler bütçe ve gelişmişlik bakımından ciddi farklılıklar ortaya çıkmıştır.

Sonuç olarak gelişmiş ülkelerle karşılaştırıldığında destek paketlerinin büyüklüğü bakımından düşük olsa da Türkiye’nin ekonomik ve sosyal yapısı göz önüne alındığında uygulanan mali tedbirler bakımından başarılı bir uygulama süreci yürüttüğü söylenebilir.

3.2.2.ABD'nin Aldığı Mali Tedbirler

ABD'de; faaliyete geçirilen 2,2 trilyon dolarlık (GSYH'nın yaklaşık %11'i) CARES yasası firmalar için likidite yardımı ve işsizlik sigortasının artırılmasıyla istihdam ve gelir üzerinde denge sağlanması bakımından salgının ekonomik yönüyle mücadelesinde en etkili bileşenlerden biri olmuştur (Faria e Castro, 2021).

CARES Yasası kapsamında aşağıdaki tedbirler alınmıştır;

- Kişilere bir defaya mahsus vergi iadesi yapmak için 293 milyar dolar,
- İşsizlik yardımlarını daha çok artırmak için 268 milyar dolar,
- En savunmasız olan bireyler için bir gıda güvenliği ağı oluşturmak için 25 milyar dolar,
- Kredi ve teminat sağlayarak ve Federal Rezerv 3 Programını destekleyici şekilde kurumsal iflasın önüne geçilmesi amacıyla 510 milyar dolar,
- İstihdamı korumak amacıyla Küçük işletme idaresi kredisi 349 milyar dolar,
- Sağlık sistemi, hastaneler için 100 milyar dolar,
- Yerel yönetimlere ve eyaletlere transfer için 150 milyar dolar,
- Uluslararası yardım için 49.9 milyar dolar kaynak oluşturulması kararlaştırılmıştır (IMF, 2020).

ABD ayrıca 8.3 milyar dolar bütçeli Hazırlık ve Ek Müdahale Tahsisler Yasasını ve 192 milyar dolar bütçeli Aileler İlk Koronavirüs Müdahale Yasasını çıkarmıştır. Bu yasalarda

- Virüs testi
- Sağlık hizmetleri
- 14 günlük ücretli hastalık izni
- Hasta olanlar için (2/3 ücretle) 90 güne kadar acil izin
- Yiyecek yardımı
- Kapsamı artırılmış olan işsizlik sigortasını karşılamak için ülkelere yapılan transferler

- Küçük işletme idaresi kredi sübvansiyonlarının artırılması
- Ülkelere yardım için 1,25 milyar dolar kaynak oluşturulması,
- Öğrenci kredilerinin geri ödeme taksitleri iki ay ertelenmiştir (IMF, 2020).

ABD, 483 milyar dolar tutarında Maaş Koruma Programı ve Sağlık Hizmetlerini Geliştirme Yasasını çıkarmıştır. Bu yasa kapsamında;

- Küçük İşletmeler İdaresi'ne ek bağışlanabilir krediler ve işçi tutan küçük işletmelere destek olacak garantiler için 321 milyar dolar,
- Küçük İşletmeler İdaresi'nin küçük işletmelere yardımcı olmak için kredi temini ve hibe sağlaması için 62 milyar dolar,
- Hastaneler için 75 milyar dolar,
- Virüs testlerinin artırılması için 25 milyar dolar kaynak ayrılmıştır (IMF, 2020).

Başkan Trump, genellikle daha önceki yasalardan oluşan Koronavirüs desteklerinin sürdürmek için bazı emirler yayınlamıştır. Bunlar, ek işsizlik yardımında bulunmak için Afet Yardım Fonu'ndan 44 milyar doların kullanılması, ödemesi devam eden öğrenci kredilerinde indirim yapılması, sosyal güvenlik bordro vergilerinin tahsilâtının askıya alınması, ev sahiplerinin ve kiracıların tahliye ya da hacizlerden korunmasını sağlayacak şekilde seçeneklerin belirlenmesi şeklindedir (IMF, 2020).

Başkan Trump, 2021 Konsolide Ödenekler Yasası'nın bir parçası olarak 868 milyar dolar tutarında (GSYH'nin %4,1'i civarında) bir hükümet finansmanı ve koronavirüs yardımı yasa tasarısı imzalamıştır. Bu yasa, mart ayına kadar haftalık 300 dolar değerindeki federal desteğin genişletilmiş işsizlik yardımını kapsamaktadır. Bu çerçevede vatandaşlara 600 dolar doğrudan destek ödemesi, aşı, test ve hasta izleme için finansman sağlanmıştır (IMF, 2020).

Başkan Biden 11 Mart 2021'de, maliyeti 1.844 milyar dolar (2020 GSYH'nin %8.8'i kadar) ile diğer bir koronavirüs desteği oluşturmak için Amerikan Kurtarma Planını yasalaştırmıştır. Bu planın içeriği, ailelere, işletmelere ve topluluklara zamana bağlı yardım ve halk sağlığı için gerekli müdahalede bulunmak için yatırım yapmayı hedeflemiştir. Ek işsizlik yardımları dahil, işsizlik yardımı programlarının kapsamı genişletilmiştir. Vatandaşlara, yerel yönetimlere ve eyaletlere, aşı programına ve eğitim

kurumlarının tekrardan faaliyete geçebilmesi için finansman desteği sağlanmıştır (IMF, 2020).

3.3. Türkiye ve ABD'nin Aldığı Kurumsal Tedbirler

Covid-19'un ortaya çıkmasıyla birlikte dünya genelinde hızlı bir yayılma göstermiştir. Salgın ekonomi, sosyal ve sağlık alanlarını derinden etkilemiştir. Ülkeler salgının sebep olduğu olumsuz etkileri en aza indirmek için tedbirler almışlardır. Bu tedbirlerin başında kurumsal tedbirler de yer almaktadır.

Salgın insan odaklı olduğu için hükümetlerde buna istinaden bazı kurumsal tedbirler almışlardır. Türkiye'de alınan kurumsal tedbirler çalışma hayatına yönelik olmuştur. Bunlar, kısa çalışma ödeneği, işçinin fesih hakkı, işverenin iş sözleşmelerini fesih yasağı, yıllık ücretli izin kullandırılması, ücretsiz izne çıkarma, telafi çalışma yaptırılmasıdır (Özdemir, 2020, s.126-157).

İşsizlik Sigortası Kanunu'nda (4447) kısa çalışma ve kısa çalışma ödeneği; *genel ekonomik, sektörel veya bölgesel kriz ile zorlayıcı sebeplerle, (Covid-19) gibi salgın hastalıklarda işyerindeki haftalık çalışma sürelerinin geçici olarak önemli ölçüde azaltılması veya işyerinde faaliyetin tamamen veya kısmen geçici olarak durdurulması hallerinde ödenen ödenektir*, şeklinde tanımlanmıştır.

Salgının işveren veya işçilerde görülmesi durumunda işveren ve işçinin iş sözleşmesini haklı sebeple sonlandırma hakkına sahip olduğu düzenlenmiştir. İşveren, işyerinde salgına karşı bütün tedbirleri almış olsa da işçinin sürekli olarak dolaylı veya doğrudan görüştüğü işveren ya da başka bir işçinin Covid-19 veya başka bir bulaşıcı hastalığa yakalanması durumu haklı neden sayılmıştır.

Salgın sebebiyle, işverenin haklı sebeple derhal fesih hakkı konusunda İş Kanunu madde 25/III'de; *"İşçiyi işyerinde bir haftadan fazla süre ile çalışmaktan alıkoyan zorlayıcı bir sebebin ortaya çıkması"* halinde işveren süresi belirli olsun veya olmasın, iş sözleşmesini sürenin bitmesinden önce ya da bildirim süresini beklemeksizin feshedebilir hükmü yer almıştır.

İş Kanunu madde 55/d bendinde, çalışmakta olduğu işyerinde zorlayıcı nedenler yüzünden işin aralıksız bir haftadan fazla tatil edilmesi sonucu olarak işçinin çalışmadan geçirdiği zamanın onbeş günü (işçinin yeniden işe başlaması şartıyla) yıllık ücretli izin hakkının hesabında çalışılmış gibi sayılmıştır. O halde (Covid-19) salgını sebebiyle işin aralıksız bir haftadan fazla tatil edilmesi halinde işçinin çalışmadan geçirdiği zamanın onbeş günü (işçinin yeniden işe başlaması koşuluyla) yıllık ücretli izin hakkının hesabında çalışılmış gibi sayılmıştır.

Salgınının sosyal ve ekonomik hayata etkileri sebebiyle ve bu olumsuz etkilerin azaltılması amacıyla ücretsiz izin konusunda acil bir düzenleme yapılması gereksinimi doğmuş ve 16/4/2020 tarihinde yeni düzenlemeler yapılmıştır.

Telafi Çalışmaları, salgın sebebiyle işyerinde işin durması veya işyerinde normal çalışma sürelerinin önemli ölçüde altında çalışılması ya da tamamen tatil edilmesi durumlarında, dört ay içinde çalışılmayan süreler için telafi çalışması yaptırabilir. Burada amaç işverenin iş kayıplarının giderilmesidir.

ABD ekonomisi incelendiğinde salgının ortaya çıktığı ilk dönemlerde ABD' deki gelir destek ve istihdam politikaları, Ailelere İlk Koronavirüs Müdahale Yasası (FFCRA) ve işsizlik destekleri programı kapsamında uygulanmıştır.

Salgının başlangıç döneminde işyerlerinin sosyal ve ekonomik durumuna göre uygulanan kısıtlamalar sınırlı ölçüde yapılmıştır. FFCRA, işletme ve firmalarda meydana gelen artan maliyetleri, geri ödeme kolaylığı ve vergi kredileriyle destek verme imkanı oluşturarak, işçilere 14 günlük ücretli hastalık izni ve buna ek olarak hastalık durumlarında ise, 70 güne kadar ücretli aile izni vermeleri için destek oluşturulmuştur (U.S. Department of Labor, 2020). ABD'nin uygulamış olduğu bu destek programının amacı, işçilerin salgın döneminde gelir kaybına uğramadan evde kalmalarıdır ve olumlu bir etki oluşturduğu görülmüştür. Normalde ABD'de, bazı firmaların ücretsiz hastalık izni vermesini gerektiren “Aile ve Tıbbi İzin Yasası” haricinde federal düzeyde devletin sunduğu evrensel ücretli bir hastalık izni koruması bulunmamaktadır (U.S. Department of Labor, 2020).

Amerika Birleşik Devletleri Senatosu, 2020 yılında mart ayının sonlarına doğru salgın hastalığın sosyal ve ekonomi alanlarında oluşturduğu olumsuz etkilere karşı yaklaşık 2 trilyon dolar tutarında ülke tarihindeki en büyük miktartlı destek paketini onaylamıştır. İşsizlik yardımı alanlar için sürecin devam ettirilmesi de yardım paketi içerisinde bulunan bir diğer madde olmuştur (DW, 2020).

ABD’de Nisan 2020’ye kadar salgın nedeniyle 22 milyondan fazla çalışan işini kaybetmiştir. Salgının yol açtığı kendi isteği dışında işini kaybeden Amerikalılar için işsizlik yardımlarının artırılması için yaklaşık 800 Milyar dolarlık bir fon oluşturulmuştur. (Brown, 2020).

2020 yılı aralık ayında salgının bir yılını doldurmasına yakın geçen süreçte, ABD senatosunda günlerce tartışılan 900 milyar dolarlık destek paketi üzerinde uzlaşmaya varılmıştır. Bu yeni yardım paketinde, salgından dolayı olumsuz etkilenen firmalar için maddi destek ve işsizlik yardımı programları da dâhil edilmiştir. Mart ayında kabul edilen yaklaşık 2 trilyon dolarlık destek paketinin ardından, aralık ayı itibariyle ABD tarihindeki en büyük ikinci destek paketi olarak çıkarılmıştır (BBC, 2020).

2021 yılı mart ayında temsilciler meclisinden ve senato tarafından onaylanan yaklaşık 2 trilyon dolarlık bu büyük paket kapsamında, doğrudan nakit desteği ile birlikte işsizlik yardımları, aşı dağıtımı, eyalet yardımlarına yönelik düzenlemeler yer almıştır. Uygulanan destek paketi içeriğinde, yılda 75.000 dolardan az kazanan kişilere 1.400 dolarlık doğrudan nakit destek verilmesi kararlaştırılmıştır. Bu yeni paketle beraber 14 Mart 2021’de süresi bitecek olan işsizlik yardımları 6 Eylül 2021 tarihine kadar uzatılmıştır ve 300 dolarlık haftalık işsizlik yardımı verilmesi planlanmıştır. Yerel yönetimler ve eyaletler için 350 milyar dolarlık fon sağlandığı yardım paket kapsamında Covid-19 testleri, aşı dağıtımı, kira destekleri ve okullar için finansman yardımı yer almıştır. (Anadolu Ajansı, 2021).

3.4. Türkiye ve ABD'nin Aldığı Sağlık Tedbirleri

Salgın hastalıklar ve pandemiler ekonomide olduğu gibi sağlık sistemi üzerinde de olumsuz bir etki bırakması nedeniyle ülkeler için en zorlu mücadele alanlarından biri de sağlık alanı olmuştur. Geçmişte pek çok salgın hastalık ile mücadele veren insanlık en son olarak Çin'de 2019 yılı aralık ayında ortaya çıkan Covid-19 salgınına karşı mücadele etmek zorunda kalmıştır. Salgından küresel çapta etkilenen ülkeler farklı tedbirler uygulamışlardır.

Türkiye ekonomisi incelendiğinde, salgınla mücadele etmek için yapılan çalışmalar ilk vaka görülmesinden daha öncesinde başlatılmıştır. 2020 yılı ocak ayında Koronavirüs Bilimsel Danışma Kurulu kurularak uygulanacak tedbirler konusunda planlar oluşturulmuştur. Cumhurbaşkanlığının öncülüğünde bilimsel danışma kurulu, Cumhurbaşkanlığı Kabinesi, Sağlık Bakanlığı, taşra ve yerel yönetimler ile ortak stratejiler yapılmıştır. Bilimsel danışma kurulunca alınan tedbir kararları, Cumhurbaşkanlığı kabinesine aktarılmış ve böylece salgın sürecini bilimle yönlendirme sağlanmıştır (Topaloğlu, 2021).

Salgının ilk zamanlarında sınır kapılarının geçici olarak kapatılması, salgın hastanelerinin kurulması, 65 yaş üzeri kişilere öncelik tanınması, devlet misafirhanelerinin sağlık personelinin ihtiyacı dahilinde kullanılması gibi alınan tedbirler neticesinde Türkiye salgın süreciyle en geç karşılaşan ülkelerden biri olmuştur.

Salgının ortaya çıkmasıyla birlikte Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, düzenli aralıklarla ulusa sesleniş konuşmalarıyla ve Sağlık Bakanı Dr. Fahrettin Koca Koronavirüs Bilimsel Danışma Kurulu toplantılarının peşinden basın toplantıları düzenleyerek kamuoyuna sürekli bilgi vermişlerdir.

Salgınla mücadele kapsamında Türkiye'de salgının kontrol sürecinde başarılı olmasında etkili olan faktörlerin başında nitelikli sağlık insan gücüdür. Bundan dolayı bazı ülkelerde salgının yıkıcı etkileri Türkiye'de yaşanmamıştır. 2020 Haziran ayında Türkiye'de toplam sağlık sektörü çalışanı sayısı 1.101.417 kişidir bunun 167.960'ı doktorlardan, 214.888'i hemşirelerden meydana gelmektedir (Sağlık Bakanlığı Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2020). Salgınla birlikte sağlık personeline olan ihtiyaçta artmıştır. Bu artan ihtiyacı karşılamak amacıyla Tıpta Uzmanlık Sınavını kazanan

asistanların atama süreçlerini hızlandırarak 90.000'den fazla personelin istihdamı sağlanmıştır (Biten, 2021).

Sağlık hizmetlerinin artırılmasına yönelik çalışmalar kapsamında Kamu Hastaneleri Genel Müdürlüğünce salgın sürecinde 13 adet kamu hastanesi, 21 ek hizmet binası yapılmış, ek 6.100 erişkin yoğun bakım yatağı, 5.500 servis yatağı, 700 ara yoğun bakım yatağı, 800 milyon kişisel koruyucu ekipman 1.500 yüksek basınç oksijen cihazı, 3.300 hasta başı monitörü sağlanmıştır (Köş, 2021).

Salgınla mücadelede Türkiye'nin aldığı en önemli tedbirlerden biri de yerli tani kitinin geliştirilmesi ve kullanılması olmuştur (Sanayi Gazetesi, 2020; Patent Effect, 2020).

ABD sağlık alanında aldığı tedbirler incelendiğinde ise, 2020 yılı Mart ayının sonuna kadar Covid-19 vakaları tüm eyaletlere yayılmıştır. Ağustos ayında ABD, salgının merkez üssü durumuna gelmiştir (Worldometer, 2021). Salgının başlangıcında, ABD'de uygulanan test sayısı ve hızı diğer ülke rakamlarına göre yavaş olarak gözlemlenmiştir. Bununla birlikte sağlık yöneticileri bölgelerindeki hastanelerde test kiti, koruyucu-tıbbi malzeme ve diğer gerekli malzemelerde eksiklikler olduğunu bildirmişlerdir. ABD sağlık sistemi farklı modellerden oluşan karma bir sistemdir ve sağlık hizmetleri hem devlet tarafından federal, eyalet ve yerel olarak hem de özel sektörlerle sunulmaktadır (Smith ve Medalia, 2015).

ABD Başkanı D. Trump, federal düzeyde salgınla müdahale için danışma kurulu kapsamında "Koronavirüs Görev Gücü" olarak bir kurul kurmuştur. Sağlık ve İnsani Hizmetler Bakanlığı salgını toplum sağlığı için "acil durum" ilan etmiştir (NAO, 2020).

Salgınla mücadelenin ilk dönemlerinde yalnızca pozitif vakalar veya pozitif vakayla temas durumunda olan ya da yüksek riskli alanda bulunanlar için sosyal mesafe ve izole olma önerilmiştir. 2020 yılı şubat ayından itibaren ABD hükümeti, sosyal ve fiziksel mesafe tedbirlerini daha sık olarak uygulamıştır.

ABD'de sağlık alanında hastanelerde ve sağlık kuruluşlarında salgında ihtiyaç duyulan tıbbi donanım tedarikinin sağlanması için çalışmalar yapılmıştır. Sağlık

alanında alınan tedbirler kapsamında doktor ve hemşirelerin ücret kesintileri ve işten çıkarılmalarını önlemek için finansman sağlanmıştır (Basu vd., 2020, s.1605-1614).

Ülkelerin özelliklerinin farklılık göstermesi ve salgına karşı alınan farklı tedbirler, Türkiye ve ABD'nin salgın sürecini farklı yaşamalarına ve farklı neticelerle karşılaşmalarına neden olmuştur. ABD'de sağlık sistemi sekteye uğramış, gerçekleşen ölüm oranları beklenenden yüksek olmuş, riskli gruplar korunamamış, hizmet ve tedavi imkânı konusunda sorunlarla karşılaşmıştır. Türkiye, salgın ile mücadelede sağlık sektöründe başarılı bir performans göstermiştir. Türkiye'de hem sağlık alanında hem de diğer sektörlerde uygulanan tedbirler neticesinde hastalık bulaşma ve vaka artış hızı kontrol altına alınmıştır. Ayrıca tedavi ve tanı aşamaları etkin bir şekilde uygulanmıştır. Bu sayede ölüm oranları da oldukça düşük bir düzeyde kalmıştır. ABD'de salgın hastalığın ilk zamanlarında etkili tedbirler alınmadığı için ölüm oranları oldukça yüksek seyretmiştir. Salgınla mücadelede zamanla tedbirlerin artırılması ve aşılama faaliyetlerinin başlamasıyla birlikte ölüm oranlarında azalma meydana gelmiştir.

Covid-19 salgını, sağlık alanında meydana gelen bir durumun tüm dünyayı nasıl olumsuz etkilediğini insanlara yakından göstermiştir. Hangi sağlık sistemi uygulanırsa uygulansın, dünyadaki tüm sağlık sistemleri olumsuz olarak etkilenmiştir. Ancak ülkelerin salgına karşı tedbirli ya da tedbirsiz olması, ülkelerin vatandaşlarının sağlık ihtiyaçlarını karşılayabilmesini, vatandaşlarının sağlığını koruması ve sağlık sistemlerinin gözlemlenebilmesini olanak sağlamıştır.

SONUÇ

Teknolojik gelişme ve küreselleşmenin hız kazanmasının bazı olumlu sonuçları olduğu gibi, salgının yayılmasını hızlandırması gibi bazı olumsuz sonuçları da olmuştur. Covid-19 salgını kısa sürede hızla tüm dünyayı etkisi altına alabilmiştir.

İnsanlık tarihi boyunca Justinian Vebası, Çiçek Hatalığı, Kara Ölüm, Kolera, Rus Gribi, İspanyol Gribi, AIDS, Hong-Kong Gribi ve Covid-19 gibi büyük salgınlar yaşanmış, bu salgınlar sağlık, ekonomi ve sosyal alanda büyük yıkıma yol açmışlardır. İlk Covid-19 vakası Aralık 2019'da Çin'in Wuhan eyaletinde görülmüş, buradan kısa sürede Tayland, Japonya, Güney Kore, ABD ve tüm dünyaya yayılmıştır. Dünya Sağlık Örgütü 11 Mart 2020 tarihinde hastalığı küresel salgın ilan etmiştir.

Salgın sağlık, ekonomik ve sosyal alanda büyük yıkıma yol açmıştır. 12 Mayıs 2023 tarihi itibarıyla salgından ölen insan sayısı dünyada yaklaşık 6,9 milyonu bulmuş, ABD'de 1,1 milyonu, Türkiye'de ise yüz bini aşmıştır. Salgın dolayısıyla bütün ülkelerde vatandaşların sokağa çıkmaları kısıtlanmış dışarı çıkıldığında maske takılması ve 1,5 metre sosyal mesafe kuralına uyulması şart koşulmuştur. Restoran, alışveriş merkezi, kafe, sinema, spor salonu, turizm ve etkinlikler sektörlerinde faaliyetler durma noktasına gelmiştir. Arz ve talep birbirini karşılayamamış ve arz-talep şokları meydana gelmiştir. Tüm oluşan bu etkenler piyasadaki döviz kurlarının dalgalanmasına sebep olmuş ve yüksek enflasyon sonuçları doğurmuştur.

Covid-19 salgını yalnızca gelişmekte olan ülkeleri ve az gelişmiş ülkeleri değil, gelişmiş ülkeleri de derinden etkilemiş, sosyal ve ekonomik hayatta bozulmalara sebep olmuştur. Bu çalışmada gelişmekte olan ülke örneği olarak Türkiye ve gelişmiş ülke örneği olarak ABD seçilmiştir. Türkiye'nin gelişmiş ülkeleri yakalama iddiası olması ve ABD'nin dünyanın en güçlü ekonomisine sahip olması bu tercihte etkili olmuştur.

Çalışmada salgının Türkiye ve ABD ekonomilerinde büyüme, işsizlik, dış ticaret, bütçe dengesi ve kamu borcu, enflasyon, faiz ve döviz kuru çerçevesinde ekonomik etkileri analiz edilmiştir.

Salgının etkisinin en çok hissedildiği 2020 yılı ikinci çeyrekte Türkiye ekonomisi %-10,4 ve ABD ekonomisi %-31,4 oranında küçülmüştür. Salgının ekonomik

büyümeye olan olumsuz etkisi zaman içerisinde azalmış, her iki ülkede büyüme bazen pozitif, bazen negatif değer almıştır.

Salgının birçok sektörde üretimi durma noktasına getirmesi sonucu işsizlik oranları artmıştır. Salgın öncesi ABD’de 2015-2019 dönemi işsizlik oranı ortalaması %4,41 civarında seyretmişken 2020 yılının ikinci çeyreğinde %13,07 seviyesine çıkmıştır. Özellikle ulaşım ve eğlence sektöründeki kısıtlamaların etkisiyle işsizlikte benzeri görülmemiş artış meydana gelmiş ve istihdam piyasasındaki istikrarlı görünüm ortadan kalkmıştır. 2020 yılı şubat ayında %3,5 olan işsizlik oranı mart ayında %4,4’e, nisan ayında %14,8’e çıkmıştır. Salgına karşı alınan tedbirlerin gevşetilmesiyle mayıs ve haziran aylarında işsizlik oranı kademeli olarak düşmüştür.

Salgın öncesi Türkiye’de zaten yüksek olan işsizlik oranı, alınan önlemlerin etkisiyle fazla artış göstermemiştir.

Her iki ülkede salgından en az hasarla kurtulmak için ekonomik destek paketleri açıklanmıştır. Devletin piyasalara daha çok müdahale etmek zorunda kalması sonucu kamu harcamaları, kamu açıkları ve kamu borcu artmıştır.

Türkiye salgının yol açtığı ekonomik yıkımı hafifletmek için para politikası araçlarını daha etkin kullanmaya çalışmıştır. Bu çerçevede düşük faiz politikası ve kredi kolaylıkları merkezi rol oynamıştır. Bu politikanın döviz kurunda meydana getireceği artışı frenlemek üzere kur korumalı mevduat uygulaması yürürlüğe konmuştur.

ABD, sahip olduğu teknolojik imkânlar, güçlü beşeri sermaye ve doların rezerv para olması dolayısıyla dünyanın en güçlü ekonomisi olduğu halde salgın karşısında kendi başı derdine düşmüş küresel ölçekte başarılı sınav verememiştir. FED, faiz oranını sıfıra yaklaştırarak piyasanın bozulan dengelerini onarmaya çalışmıştır. Hükümet küçük işletmelere, bireylere, sağlık sektörüne yardımda bulunmuştur.

Türkiye, maske ve hijyen ürünleri başta olmak üzere tıbbi malzemede eksiklik yaşayan birçok ülkeye yardımda bulunmuştur. Türkiye’nin, salgın döneminde cömert davranışı dünya kamuoyunda dikkat çekmiştir. Gelişmekte olan ülkeler arasında bulunan Türkiye’nin gelişmiş ülkelere kıyasla makroekonomik açıdan daha kırılgan olması olağan bir durumdur. Türkiye salgın öncesinde yüksek işsizlik sorunu yaşayan

bir ülke olduğundan salgın süresince bu sorunu devam etmiştir. Gevşek para politikasına bağlı olarak ilerleyen yıllarda yüksek enflasyonlu bir ülke olmaktan kurtulamamıştır. Bu hali ile Türkiye büyümeyi fiyat istikrarına tercih eden bir ülke olmuştur.

ABD gibi gelişmiş ülkelerin salgın karşısında daha iyi bir performans sergilemesi beklenirken bunu başaramaması sağlık sistemlerini sorgulanır hale getirmiştir.

Ülkelerin aldıkları parasal tedbirler genellikle, salgının yol açtığı finansal piyasalarda oluşan sıkışıklığı önlemeye ve finansal piyasaların yeniden istikrarlı bir şekilde işlemesini sağlamaya yönelik olmuştur. Uygulanan mali tedbirler ise genel olarak, borç erteleme, vergi borçlarının süresinin uzatılması ve mali yapıları bozulan işletmelere ve gelir azalışı yaşayan hane halklarına kredi ve parasal destek şeklinde gerçekleşmiştir. Bütün bu gelişmelerle birlikte salgının şiddetinin zamanla azalmasına bağlı olarak kısmi ekonomik canlanma yaşanmıştır. Salgın ve etkileri henüz bitmediği için, ülkeler salgına karşı tedbir almaya, alınan tedbirlerde güncelleme yapmaya devam etmektedir.

KAYNAKÇA

- Aassve, A., Alfani, G., Gandolfi, F., Moglie, M.L. (2020). *Epidemics and trust: the case of the spanish flu*. IGIER Press. 661.
- AEGON (2020). *Economic Impact of the Coronavirus Crisis: What can we learn from pastpandemics?*, <https://www.aegonassetmanagement.com/us/thoughtleadership/blog/macroeconomic-economic-impact-of-the-coronavirus-crisis-what-can-we-learn-from-past-pandemics/>
- Akdere, M. (2018). *Bizans Tarihi Kaynaklarına Göre VI.– X. Yüzyıllarda İstanbul’da Görülen Veba Salgınları*. Tarih Okulu Dergisi (TOD), Ağustos 2018, Yıl 11, Sayı XXXV; 314-343.
- Anadolu Ajansı (2021). *ABD Ekonomisi 2020'nin Son Çeyreğinde Yüzde 4,1 Büyüdü*. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/abd-ekonomisi-2020nin-son-ceyreginde-yuzde-4-1-buyudu/2157039>. (Erişim Tarihi:16.03.2021)
- Anderson, R. M., Heesterbeek, H., Klinkenberg, D., Hollingsworth, T. D. (2020). *How will Country-Based Mitigation Measures Influence the Course of the COVID-19 Epidemic?*, The Lancet, 395(10228), 931-934.
- Arda, B. (1997). *Batı Orta Çağı’nda Hastalık Kavramı*. Ankara. Güneş Kitapevi.
- Aslan, R. (2020). *Tarihten Günümüze Epidemiler, Pandemiler ve Covid-19*. Ayrıntı Dergisi, 8(85), 35–41
- Atabek, E. (1977). *Ortaçağ Tababeti*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları.
- ATO. (2021). *Koronavirüs Salgınıyla Mücadele Kapsamında Alınan Tedbirler*, <https://www.atonet.org.tr/Uploads/Birimler/Internet/Flash%20Tan%C4%B1%C41m%20Alan%C4%B1/20200407Koronavir%C3%BCs/Covid%2019%20Tedbirleri2020-0413>. (Erişim Tarihi:03.03.2021)
- Ayar, M. (2007). *Osmanlı Devleti’nde Kolera*. İstanbul: Kitabevi Yayınları

- Baldwin, R., Weder di Mauro, B. (2020). *Economics in the Time of COVID-19*, London: CEPR Press.
- Barua, D. (1992). *History of Cholera, Cholera*. Ed. D. Barua and W. B. Greenough. New York.
- Basu, S., Phillips, R. S., Phillips, R., Peterson, L. E., & Landon, B. E. (2020). *Primary Care Practice Finances In The United States Amid The COVID-19 Pandemic*. Health Affairs, 39(9), 1605-1614. <https://doi.org/10.1377/hlthaff.2020.00794>.
- BBC (2020). *Covid: ABD'de 900 Milyar Dolarlık Koronavirüs Yardım Paketi Üzerinde Anlaşma Sağlandı*. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-55390803>. (Erişim Tarihi:18.03.202)
- Bell, C., Lewis M. (2004). *The Economic Implications of Epidemics Old and New*, World Economics, vol. 5(4), October, 1-34.
- Beyhan, M. A. (2008). *1811 İstanbul Veba Salgını, Etkileri ve Alınan Tedbirler*, 1. Uluslararası Türk Tıp Tarihi Kongresi/10. Ulusal Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı, 2. Cilt, 20- 24 Mayıs.
- Bölükbaş, M. (2020) *Türkiye Ekonomisinde Enflasyon ve Faiz Oranı Covid-19 Salgınından Etkilendi mi?*, Bankacılar Dergisi 115, s. 50-68.
- Biten, AA. (2021). *COVID-19 Pandemi Sürecinde Sağlık İnsangücü Politikaları*. Türkiye Sağlık Politikaları Zirvesi 2021: COVID-19 Pandemisi ve Sağlık Politikaları. TÜSEB Türkiye Sağlık Politika-ları Enstitüsü. 24-25 Mart 2021.
- Braudel, F.(1993). *Civilisation Matérielle, Economie et Capitalisme, XVe - XVIIIe Siècle*, Paris: Livre de Poche.
- BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi) (1813), C.ML, 472/19242, 1227.Z.29/3 Ocak.
- Brown, S. (2020). The COVID-19 Crisis Continues To Have Uneven Economic Impact By Race And Ethnicity. Urban Wire: The Blog of the Urban Institute. <https://www.urban.org/urban-wire/covid-19-crisis-continues-have-uneven-economic-impactrace-and-ethnicity>

- Cameron A. (1993). *The Mediterranean World in Late Antiquity*", IX. (3), 395–60.
- CEIC. (2022). *External Debt: % of Gdp*.<https://www.ceicdata.com/en/indicator/external-debt--of-nominal-gdp> sayfasından erişilmiştir. (Erişim Tarihi: 25 Şubat 2022)
- Clark, P. (2009). *European Cities and Towns 400-2000*, New York: Oxford University Press.
- Cohen M. S, Hellmann N, Levy J. A, De Cock K, Lange J. (2008). *The spread, treatment, and prevention of HIV-1: evolution of a global pandemic*. The Journal of Clinical Investigation. 118 (4): 1244-54.
- Crosby, A. W. (1977). *"The Pandemic Of 1918"*, Influenza In America 1918:1976: History, Science And Politics, J. E. Osborn (Ed.), New York: Prodist.
- Crosby, A. W. (2008) *"Influenza" The Cambridge World History of Human Diseases*, K. Kipple (Ed.). Cambridge, Cambridge University Press.
- CRS Report (2020), https://www.everycrsreport.com/files/2020-09-04_R46270_bf85dd38bb4cf565d90c71406951ff9274991796.pdf, Erişim Tarihi (30.09.2020).
- Dehner, G. (2012). *Global Flu and You: A History of Influenza* Reaktion Press.
- Demir O., Esen A. (2021). *Covid 19'un Yıkıcı Ekonomik Etkileri ve Türkiye Ekonomisinde Dönüşüm İhtiyacı*. Journal Of Emerging Economies and Policy, 6(1): 88-105.
- Dielman, Joseph L. (2018). *Spending on health and HIV/AIDS: domestic health spending and development assistance in 188 countries, 1995–2015*, The Lancet, (391), 1799-1829.
- Dunn R. (2005). *E. The Adventures of Ibn Battuta*. Berkeley: University of California Press.

- Deutsche Welle (DW). (2020). *Almanya'da Korona Mağdurlarına Devlet Yardımı*.
<https://www.dw.com/tr/almanyadakoronama%C4%9Fdurlar%C4%B1nadevletyard%C4%B1m%C4%B1/a-52990112>. (Erişim Tarihi:20.03.2021)
- Erkoreka, A. (2009). *Origins of Spanish Influenza Pandemic (1918-1920) and Its Relation to The First World War*, Journal of Molecular and Genetic Medicine. Cilt.3, 2-191.
- Ersoy, T. (1996). *Tıp, Tarih, Metafor*, Ankara: Öteki Yayınevi.
- Fang, X., Cao, W. (2021). *The Impact of COVID-19 on the Status of RMB as an Anchor Currency*. Asian Economics Letters, 2(1), 1-5.
- Faria e Castro, M. (2021). *Fiscal Policy during a Pandemic*, Federal Reserve Bank of St. Louis. Working Paper 2020-006. URL <https://doi.org/10.20955/wp.2020.006>.
- FED. (2020). *Coronavirus Disease 2019 (COVID 19)*, çevrimiçi, <https://www.federalreserve.gov/covid-19.htm>, (08.01.2021)
- FRED (2022). <https://fred.stlouisfed.org/series/BOPGEXP#0> (Erişim Tarihi: 25.12.2022)
- Flinn, M.W. (1987). *Avrupa ve Akdeniz Ülkelerinde Veba*. Tarih ve Toplum . İstanbul: İletişim Yayınları. s. 39.
- Floor, W. (2018). *Studies in the History of Medicine in Iran*. Mazda Publishers. *The Justinian plague (bubonic plague) also attacked the Sasanian lands.*, 3. ISBN: [978-1933823942](https://doi.org/10.2307/257027)
- Gupta, S., Nguyen, T. D., Rojas, F. L., Raman, S., Lee, B., Bento, A., Wing, C. (2020). *Tracking Public and Private Response to The Covid-19 Epidemic: Evidence From State and Local Government Actions*, National Bureau of Economic Research. <https://www.nber.org/papers/w27027.pdf>.
- Hale, T., Petherick, A., Phillips, T., & Webster, S. (2020). *Variation in Government Responses to COVID-19*, Blavatnik School of Government Working Paper, 31.

- Haris, M. (1994). *Yamyamlar ve Krallar*, K lt r n K kenleri, İstanbul: İmge Yayınları.
- Harrison, M. (2004). *Disease and Modern World:1500 to the Present Day*, Cambridge: Polity Press.
- Hazine ve Maliye Bakanlığı (2022). <https://www.hmb.gov.tr> (Erişim tarihi: 14.05.2022)
- Huberman, L. (2010). *Feodal Toplumdan Yirminci Y zyıla*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- ILO. (2020). *In the face of a pandemic: Ensuring Safety and Health at Work*. 8. <https://www.ilo.org/global/public>. (Erişim Tarihi: 11.05.2020)
- IMF (2021). *World Economic Outlook: Recovery during a Pandemic—Health Concerns, Supply Disruptions, Price Pressures*. Washington, DC, October.
- International Monetary Fund (IMF). (2020). *Policy Responses to COVID-19*. (<https://www.imf.org/en/Topics/imf-and-covid19/PolicyResponses-to-COVID-19#I>). (Erişim tarihi: 04 Nisan 2020)
- Jeffrey K., Ann H. Reid, Thomas G. (2000). Fanning, “*The 1918 Influenza Virus: A Killer Comes into View*”, *Virology*, 202-274.
- Kohn, G. C. (2008). *Encyclopedia of Plague and Pestilence: From Ancient Times to the Present, Third Edition*, New York: Infobase Publishing, 2008.
- K ş, M. (2021). *COVID-19 Pandemi Sürecinde Sağlık Hizmetleri Sunumu Politikaları*. Türkiye Sağlık Politikaları Zirvesi 2021: COVID-19 Pandemisi ve Sağlık Politikaları. T SEB Türkiye Sağlık Politikaları Enstitüsü. 24-25 Mart 2021.
- Lewis, P. (1998). *Tıp Tarihi*. İstanbul. Khalkedon Yayınları.
- Lui L. (2020). Imaging faetures of 2019 novel coronavirus pneumonia, *Europen Journal of Nuclear Medicine and Molecular Imaging*. 47: 1022-1023.
- Lyons, A. S., R. Petrucelli J. (1978). *Medicine An Illustrated History*, New York: Harry N. Abrams.
- Martin, S. (2011). *Kara  l m*, (C.Atay,  ev), Kalkedon Yayıncılık. İstanbul.

- McKibbin, W., Fernando, R. (2020). *The Global Macroeconomic Impacts of COVID-19: Seven Scenarios*. CAMA Working Paper.
- Melican, Brian (2018). *How Spanish flu helped create Sweden's modern welfare state*. <https://www.theguardian.com/cities/2018/aug/29/how-spanish-influenza-helped-create-swedenmodern-welfare-state-ostersund>. (Erişim: 04.04.2020).
- Mordechai, L.; Eisenberg, M. (2019). *Rejecting Catastrophe: The Case of the Justinianic Plague*. Past & Present. (1). 46.
- Nicola, M., Alsafi, Z., Sohrabi, C., Kerwan, A., Al-Jabir, A., Iosifidis, C., Agha, R.(2020). *The Socioeconomic Implications of the Coronavirus Pandemic (COVID-19), A Review*. *International Journal of Surgery*, 78, 185-193.
- Nikiforuk, A., Horseman F. (1991). *A Short History of Epidemics, Plagues, Famine, and Other Sources*, Kanada: Penguin Group.
- OECD. (2020). *Interim Economic Assessment Coronavirus: The World Economy et Risk*. <https://www.oecd.org/economic-outlook/>
- Özdemir E. (2020). *Covid-19 Salgınının Çalışma Şekilleri ve İşçinin İzin ve Ücret Hakları Açısından İş Sözleşmesine Etkisi*. SİCİL İŞ HUKUKU DERGİSİ, 0(43), 126 - 157
- Padhan, R., Prabheesh, K. P. (2021). *The Economics of COVID-19 Pandemic: A Survey*. *Economic Analysis and Policy*, 70, 220-237.
- Patent Effect. (2020). <https://www.patenteffect.com/>. (Erişim tarihi: 28.05.2020)
- Pirenne, H. (2012). *Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, (U. Kocabaşoğlu, Çev), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Pollitzer, R. (1954). *Cholera Studies*, Bulletin of the World Health Organization. c. 10/3, 421-461.
- Qin, M., Zhang, Y. C., Su, C. W. (2020). *The Essential Role of Pandemics: A Fresh Insight into the Oil Market*. *Energy Research Letters*, 1(1), 1-6.

- Rahman, M. L., Amin, A., Al Mamun, M. A. (2021). *The COVID-19 Outbreak and Stock Market Reactions: Evidence from Australia*. Finance Research Letters, 38, 1-7.
- Roser, M. (2020). *The Spanish flu (1918-20): The global impact of the largest influenza pandemic in history*, <https://ourworldindata.org/spanish-flu-largest-influenza-pandemic-in-history>.
- Russell, J. C. (1968). *That earlier plague, Demography* (İngilizce), (5), 174–184. doi:10.1007/bf03208570
- Sanayi Gazetesi. (2020). (<http://www.sanayigazetesi.com.tr/uretim/yerlifirmalardan-tani-kitih21681.html>). (Erişim tarihi: 28.05.2020)
- Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2020), “*Dünya Ekonomisindeki Son Gelişmeler Bülteni*”, Sayı:2020/1-2, Ocak Haziran 2020.
- Smith, JC., Medalia, C. (2015). *Health Insurance Coverage in the United States: 2014 Current Population Reports Health Insurance*. U.S. Department of Commerce Economics and Stat Administration. (<https://www.census.gov/content/dam/Census/library/publications/2015/demo/p60-253.pdf>, Erişim tarihi: 02.04.2020.
- T.C. Sağlık Bakanlığı. (2020). *COVID-19 (SARS-CoV-2 Enfeksiyonu) Rehberi*. https://covid19bilgi.saglik.gov.tr/depo/rehberler/COVID-19_Rehberi.pdf (Erişim Tarihi: 02 Mayıs 2020)
- TCMB (2020). *Enflasyon Raporu-II*, 30 Nisan 2020.
- TCMB (2023) Enflasyon verileri, <https://www.tcmb.gov.tr> (Erişim Tarihi: 14.05.2023)
- TCMB (2022). <https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket> (Erişim Tarihi: 20.12.2022)
- Temel, M. K. (2015). 1918 Grip Pandemisi. İstanbul Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Temel, M. K., Ertin, H. (2020). *1918 grip pandemisi kıssasından COVID-19 pandemisine hisseler*. Anadolu Kliniği Tıp Bilimleri Dergisi, 25(1), 63-78.

- The Department of The Treasury (2022). <https://fiscaldata.treasury.gov/americas-finance-guide/government-revenue/> (Erişim Tarihi: 25.12.2022)
- Tikhomirov, E. (1999). *Epidemiology and Distribution of Plague, in Plague Manual: Epidemiology, Distribution, Surveillance and Control*, WHO.
- TOBB. (2021). *Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği, "İş Dünyası Corona Virüs İçin Ekonomik Tedbirler*, <https://tobb.org.tr/Sayfalar/20200323-covid-destegi.php>, (Erişim Tarihi: 03.03.2021)
- Topaloğlu, S. (2021). *COVID-19 Pandemi Sürecinde Sağlık Yönetimi Politikaları. Türkiye Sağlık Politikaları Zirvesi 2021: COVID-19 Pandemisi ve Sağlık Politikaları. TÜSEB Türkiye Sağlık Politikaları Enstitüsü. 24-25 Mart 2021.*
- Trading Economics. (2022). Turkey Total Gross External Debt. <https://tradingeconomics.com/turkey/external-debt> Erişim Tarihi: 22 Şubat 2022.
- Turna, N. (2011). İstanbul'un Veba ile İmtihanı: 1811- 1812 Veba Salgını Bağlamında Toplum ve Ekonomi. *Studies of Ottoman Doman. Cilt:1, Sayı:1, 1-36.*
- TÜİK. (2020). İstatistik veri portalı. <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Istihdam,-Issizlik-ve-Ucret108> (Erişim Tarihi: 28.12.2020)
- TÜİK. (2021). İstatistik veri portalı. <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Istihdam,-Issizlik-ve-Ucret-108> (Erişim Tarihi: 27.11.2021)
- TÜİK. (2022). İstatistik veri portalı. <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Istihdam,-Issizlik-ve-Ucret-108> (Erişim Tarihi: 25.12.2022)
- Türk Toraks Derneği (2020). *1918 İspanyol salgını ve biz.* URL: <https://www.toraks.org.tr/halk/News.aspx?detail=5787>, (Erişim Tarihi: 04.04.2020)

- Türkiye Cumhuriyeti Hazine ve Maliye Bakanlığı. (2022). *Kamu Finansmanı İstatistikleri*.<https://www.hmb.gov.tr/kamu-finansmaniistatistikleri>.(Erişim Tarihi: 04 Mart 2022)
- Türkiye İhracatçılar Meclisi(TIM). (2020). *COVID-19 İle Mücadele İçin Ülkemizde Alınan Tedbirler*,
https://www.tim.org.tr/files/downloads/Koronavirus_Dosyasi/TIM_Ekonomik_Istikrar_Kalkan%C4%B1_Tedbirleri_14.04.2020.pdf, (Erişim Tarihi: 03.03.2020)
- Unat Y. (2019), “*Türklerde Çiçek Aşısı*”, Bilim ve Ütopya, S. 299, Mayıs 2019.
- U.S. Department of Labor (2020). Families First Coronavirus Response Act: Employee Paid Leave Rights. <https://www.dol.gov/agencies/whd/pandemic/ffcr-employee-paid-leave> (Erişim Tarihi:08.04.2021)
- U.S. Department of Labor Statistics (2023) https://www.bls.gov/bls/bls_budget_and_performance.htm (Erişim Tarihi:14.05.2023)
- Viboud C, Tam T, Fleming D, Handel A, Miller MA, Simonsen L. (2006) *Transmissibility and mortality impact of epidemic and pandemic influenza, with emphasis on the unusually deadly 1951 pandemic. Vaccine*. 2006;24
- Wade, N. (2010). Europe's Plagues Came From China, Study Finds., *The New York Times*.
- WHO. (2020). Q&A on coronaviruses (COVID-19). <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/question-and-answers-hub/q-a-detail/q-a-coronaviruses> (Erişim Tarihi: 03.05.2020)
- WORLDOMETERS. (2020), <https://www.worldometers.info/coronavirus/>, (Erişim Tarihi: 11.05.2023)
- Worldometer. (2021). Age, Sex, Existing Conditions of COVID-19 Cases and Deaths. (<https://www.worldometers.info/coronavirus/coronavirus-agesexdemographics>, (Erişim tarihi: 11.05.2023)

Yaşayanlar, İ. (2015). *Sinop, Samsun ve Trabzon'da Kolera Salgınları, Karantina Teşkilatı ve Kamu Sağlığı Hizmetleri (1879-1914)*. (Basılmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Bursa).

YEP. (2020). *Yeni Ekonomik Program*, <https://www.hmb.gov.tr/yep-ozet> (Erişim Tarihi: 25.11.2020)

Yolun, M., Kopar, M. (2015). *The impact of the Spanish influenza on the Ottoman Empire*. Belleten, 79(286), 1099-1120.

Ziegler, P. (1972). *Veba*. Tarih Mecmuası, İstanbul: Hayat Yayınları.